

BOCKSTENSMANNEN OCH HANS DRÄKT

Margareta Nockert

Med bidrag av:
Dag Fredriksson
Nils-Gustaf Gejvall
Gunnar Johansson
Jan Lindberg
Göran Possnert
Michael L. Ryder

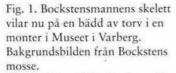
Fyndomständigheterna sommaren 1936

Agneta Bartoldsson

Albert Andersson från torpet Bocksten harvade torv tillsammans med sin 12-åring son Ture. Varje år tog man torv och genom åren hade mossen sänkts 75-100 cm. Denna dag harvade de torv åt ägaren till mossen, lantbrukaren Carl Svensson i n:r 1 Mute, Rolfstorps socken i Halland, enligt ett arrendeavtal.

Ture berättar hur hans pappa var i torvladan 50 meter bort och körde in den torra torv som harvats dagen innan, medan han själv harvade mossen på nytt. Plötsligt fastnade något i harven. Det var en liten påse med ben i. Tures första tanke var att det var något en hund grävt ner. Han tog tygpåsen och sprang bort till fadern. Påsen innehöll svarta ben. Den hade släpats ett par meter. De grävde med händerna i mossen och hittade mer tyg och ett smalben. Då öste de över fyndet igen.

Tures äldre broder Harry cyklade ner till fjärdingsmannen och anmälde att man hittat ett lik. Fjärdingsman meddelade landsfiskalen

The skeleton of the Bocksten Man now rests on a peat bed in a showcase in Varberg Museum. The background picture comes from the bog where the body was discovered.

som i sin tur kontaktade stadsläkaren och tillsammans for de tre herrarna ut till mossen på midsommarafton.

De observerade följande:

Fjärdingsman såg en repstump vid den dödes huvud. Han avlägsnade en livrem som satt kring livet utanpå kjorteln, vilken hade en dolkslida av läder på höger sida.

Landsfiskalen observerade att harven fört med sig ett stort tygstycke och många mindre. Han fann en läderrem liggande ett stycke från kroppen.

Läkaren såg att en kraftig ekpåle var slagen genom den döde och de kläder som var genomborrade hade hängt kvar vid pålen när harven passerade. Ungefär en tredjedel av pålen stack upp och läkaren drog loss den. Läkaren undersökte höftpartiet, vilket hade legat blottat när de anlände. Han observerade också ett litet V-format rött tygstycke som satt på ena snibben av halsringningen på kappan eller manteln.

Det konstaterades att även om det rörde sig om ett brott hade liket legat för länge för att bli en polissak. Ture berättar: "Och till skillnad av att vi hade respekt för lik, så hade inte de det. Det minns jag så väl hur de rev och slet..." Bland annat höll två man manteln mellan sig och drog med full kraft, för att få med en bit att visa, men tyget var så starkt att det inte gick att dra sönder. Då tog de en kniv och skar av ett stycke. Därefter beslöt man sig för att ta med hela manteln.

De tog med sig följande föremål:

en mantel;

en kjortel;
två läderremmar, varav en anträffats ett stycke från
den döde; den sistnämnda var längst och hade
i ena ändan snören av läder;
två dolkar eller knivslidor av läder, vari satt skaft av
trä; allt järn var helt upplöst i mossen;
elva läderbitar som syntes ha tillhört skor;
en påle av ek som varit driven genom den dödes kropp,
och som nu dragits upp av läkaren;
två skor av läder;
en fot med alla därtill hörande ben, runt vilken
virats fotlappar av ylletyg, allt i orört skick.

På kvällen fick museiintendent Albert Sandklef höra talas om fyndet. Han besökte genast landsfiskalen, av vilken han fick information och mottog de föremål som hemförts. Därefter kontaktade Sandklef statsgeologen, professor Lennart von Post som, med sina studenter, gjorde undersökningar i Viskadalen. Midsommardagens morgon anlände ett stort sällskap till mossen.

Fig. 2. Den dödes båda ben låg till synes orörda med undantag av att ena foten saknades.

Both the dead man's legs were apparently in situ, except that one foot was missing.

Sandklef gör följande iaktagelser:

På fyndplatsen till ett djup av omkring 15 cm var ett lager av torv genomharvad, och detta ytlager hade hunnit torka, så att ett ytskikt av väl torkat torvströ täckte mossen. Bland detta torvströ låg nu kringstrött var för sig och utan inbördes sammanhang följande; Övre delen av den dödes kropp ned till omkring midjan; underkäken hade skilts från överkäken och låg ett stycke därifrån. Enligt Albert Johansson hade huvudet legat inneslutet i huvudbonaden, men avlägsnats ur den av läkaren. Vidare låg tolv större och mindre tygstycken kringströdda, liksom en struthätta med struten skild från hättan samt två pålar av björk. På den icke genomharvade torven hade höftpartiet och vissa ben flyttats ur läge.

Den dödes båda ben med benkläder var orörda, dock saknades ena foten. Landsfiskalen hade tagit den med sig. "Påsen" Ture ursprungligen hade hittat var en fotlapp med foten i. Förmodligen är det fråga om samma fot.

Förutom museiintendenten och professor von Post med ett tiotal studenter medföljde två medlemmar i museistyrelsen; fabrikör Birger Svensson och löjtnant Nils Strömbom med maka Gulli samt hovrättsnotarie Göran de Bronikowsky.

Man grävde med händerna i mossen och letade efter föremål. Stämningen var mycket upphetsad. Det spekulerades mycket kring fyndet och dess ålder.

Man mätte och fotograferade fyndet. Slutligen grävde man ett dike runt det, stack in spadar på ett djup av ca 15 centimeter, lyfte upp hela torvbädden och sköt in en träläm under. Man förpackade fyndet genom att lägga på ljungtoppar, papper och ytterst ett starkt omslagspapper. Det hela surrades med starka klädstreck. Fyndet lyftes in i den nedfällda bakluckan på en tvåsitsig Nash och kördes oändligt varsamt in till Varbergs museum.

Fig 3. Fyndet med underliggande torvbädd lyftes upp på en träläm inför transport till museet i Varberg.

The find, with underlying peat bed, was lifted into a wooden construction for transportation to

the museum in Varberg.

Referenser
Intervju med Ture Johansson, 1991 08 02
"- Gulli Strömbom, 1997 09 04
Sandklef, A. 1937: The Bocksten find; Acta Ethnologica.
Sandklef, A.1943: Bockstensmannen och hans olycksbröder
Sandklef, A.: Bockstensfyndet - ett märkligt dräktfynd från 1300-talet; Vår Bygd 1937.
N.H.T. Vestkusten 1936 06 26

Bockstensmannen

Margareta Nockert

Exakt hur den döde mannen låg i mossen är på grund av fyndomständigheterna något oklart, men sannolikt har han legat framstupa och varit genomslagen med pålar från ryggsidan. Albert Johansson uppgav att mannen låg med vänstra armen utefter sidan och den högra under bröstet. Enligt ett annat vittnesmål fanns ett rep runt den dödes hals, men uppgiften har visat sig tvivelaktig. Repstumpen låg tydligen i närheten av huvudet, men eftersom detta flyttats från sitt läge av harven kunde man inte avgöra den ursprungliga placeringen. Möjligen har repet använts då mannen en gång forslades till fyndplatsen. Repet är nu 43 cm långt och 1,5 cm i diameter.

Bockstensmannen är det första kända mossliket med pålar drivna genom kroppen¹⁾. En björkpåle var genomslagen strax ovanför höftpartiet och en annan så långt ut i vänster sida att den endast gick genom kläderna. En påle av ek var genomslagen i trakten av hjärtat. Man hade försökt slå en fjärde påle genom höftpartiet men benet tog emot så att pålen endast åstadkom ett märke i tyget²⁾. Av björkpålarna återstår nu endast smärre bitar, 21 respektive 14 cm långa, diameter 4 cm. Ekpålen är 89 cm lång och 4 - 4,5 cm bred³⁾. Den är tillspetsad i ena änden och ett 2,5 cm stort hål är borrat genom trästycket ca 20 cm från spetsen.

Mannens hår är välbevarat. Det är ett par decimeter långt och rödbrunt, en färg det sannolikt fått i mossen (fig. 5). Skelettet är fullständigt bevarat och stora muskel- och hudpartier finns kvar. Anmärkningsvärt nog har också hjärnan bevarats.

Enligt Albert Sandklefs uppfattning hade mannen en fraktur på okbågen. Han ansåg det sannolikt att mannen fått ett slag på vänster kind som antingen omedelbart dödat honom, eller åtminstone fått honom att förlora medvetandet. Sandklef tänkte sig sedan att mördarna bar mannen till Bockstens mosse där de slängde honom på den mjuka mattan av vitmossa. De grävde undan en del av mossens övre lager för att göra en grav åt honom, drev pålar genom hans kropp för att förhindra att han skulle gå igen, täckte över liket med litet vitmossa

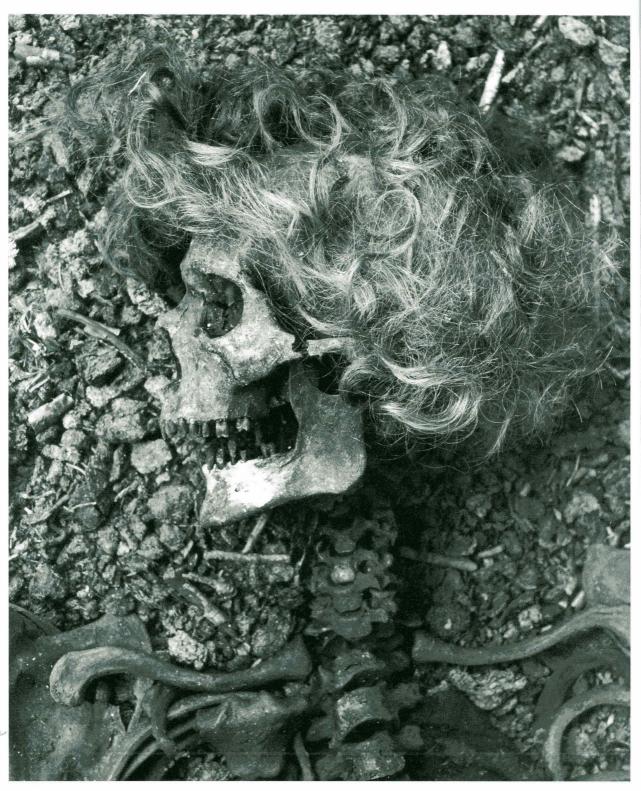

Fig. 4. Bockstensmannens kranium med hår. *Cranium and hair of the Bocksten Man*.

och gick till slut sin väg efter att ha tagit ifrån mannen hans tillhörigheter med undantag av knivarna⁴).

För att försöka få klarhet i vad som hände mannen från Bockstens mosse har kroppen undersökts vid Statens rättsläkarstation i Solna. Rättsläkaren dr Jan Lindberg lämnar nedan s.18 en redogörelse för sina resultat. En särskild undersökning av Bockstensmannens tänder har gjorts av rättsodontologen professor Gunnar Johanson, s. 24.

Det var viktigt för bedömningen av dräkten att få en detaljerad beskrivning av mannen. Särskilt väsentligt var det att få kroppslängden fastställd. En fullständig genomgång av skelettmaterialet har utförts av professor emeritus Nils Gustaf Gejvall, s. 31.

För att få undersökningen så fullständig som möjligt har också fyndplatsen undersökts. Bockstens mosse består i sina övre lager av låghumifierad vitmosstorv. De äldre tegar för strötorvtäkt som finns på mossen, är brutna ner till strax ovanför ett lager av tät kärrtorv. Vitmossetorven, i vilken kroppen påträffades, är påverkad genom torvtäkten och dikningen i samband med denna. Redoxförhållanden och pH är förändrade. Men sannolikt har den kemiska miljön liknat den på motsvarande obrutna delar av mossen. Detta innebär en starkt reducerande miljö och ett pH mellan 3,5 och 4,5. Kärrtorven har högre pH vanligen mellan 4,5 och 7. Det är dock oklart och mindre troligt att någon kroppsdel legat så djupt. Bockstensmannens skelett ligger utställt på ett lager torv från undersökningstillfället (fig. 1). Men då de viktigaste kemiska parametrarna förändrats har en kemisk undersökning av denna torv ett begränsat värde.

En torvgeologisk beskrivning av fyndplatsen och en allmän redogörelse för torvbildning och nedbrytning av organisk substans i en mosse ges av 1:e statsgeolog Dag Fredriksson som en bakgrund till varför bockstensfyndet bevarats, s. 41.

För vidare uppgifter om mosslik se t ex Sandklef, A., 1943 och där anförd litteratur.

²⁾ Enligt en artikel av Albert Sandklef i Hallands Nyheter 27/6 1936 skall det ha funnits fyra björkpålar och en ekpåle. Denna uppgift återfinns i flera samtida tidningsartiklar men ej i de båda huvudpublikationerna av fyndet: Sandklef, A., 1937 och 1943.

³⁾ Ekpålen eller snarare plankbiten är troligen tagen från en stam med c:a 40 cm:s diameter. Om man klyver en sådan stam i åtta plankor kan just denna vara tagen i ytterkanten på en av de två näst yttersta vilket ger fyra olika placeringar på stammen. Bedömningen är gjord utifrån yttersidans böjning och märgstrålarnas riktning. Plankan innehåller endast 35 årsringar vilket är otillräckligt för dendrokronologisk bestämning. Uppgifterna lämnade av T. Bartholin, Kvartärbiologiska laboratoriet, Lunds universitet.

⁴⁾ Sandklef, A., 1937, s. 50.

Rättsmedicinsk undersökning

Jan Lindberg

Funderingarna kring Bockstensmannens kroppsrester blev och är fortfarande många. Vem var han? Hur hade han dött? Vad betydde pålarna?

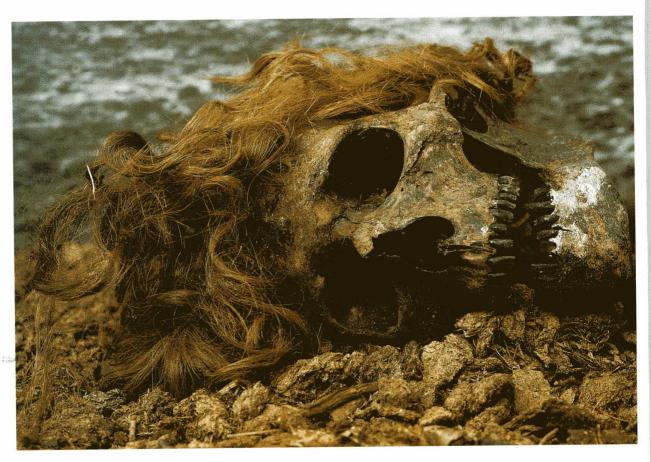
Vem han var kommer man sannolikt aldrig att få veta. Att det var en man i unga år det avslöjade tänderna och skelettet, se s. 24 och 31. Hans läge i mossen och observationer på skallen förde fram misstanken att han bragts om livet genom våldsamma slag mot huvudet med något trubbigt föremål. Slagen skulle ha krossat delar av ansiktsskelettet. Pålarna tycktes också tala för mordteorin.

Då kroppen anträffades hade den inte helt förmultnat. Skelettet fanns kvar och var väl bevarat. Förutom skelettet låg där även mjukvävnadsmassor. En del av mjukvävnaden var också i ganska gott skick medan andra delar var kraftigt förändrade och nedbrutna. Det gick att identifiera hudbitar och muskelstycken och i kroppens inre tycktes det finnas kvar bitar av organ eller innehåll från magsäck.

Ämnen i torvmossen hade konserverat hudstyckena och även ändrat

Fig. 5. Mannens hår är rödbrunt, en färg det sannolikt fått i mossen.

The man's hair is reddish-brown, a colour it probably acquired in the peat bog.

deras konsistens. Håret hade antagit en nästan kopparröd färg och skelettet bar en brunaktig patina och hade blivit påtagligt lätt (fig. 5). I käkarna satt tänder kvar. De var något missfärgade och tillsynes väl bevarade.

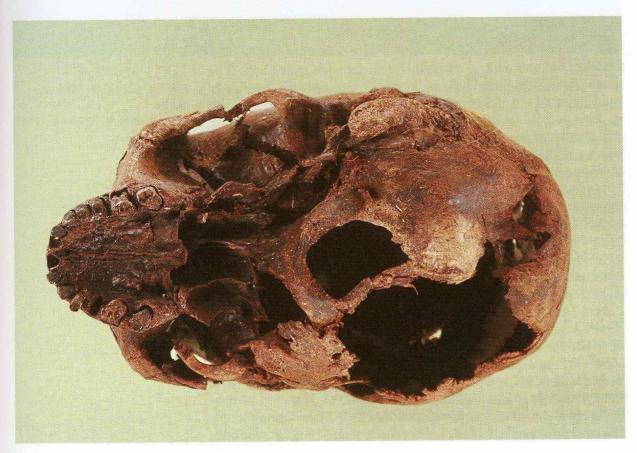
Vad kan vår moderna teknik berätta om dessa människorester? Blev han egentligen mördad, dog han för egen hand eller låg sjukdom bakom? Vad finns det egentligen i den konserveringsburk som fylldes med vävnadsrester från kroppens inre och sedan sattes i konserveringsapparaten, allt för att de formlösa, svarta massorna skulle bevaras åt eftervärlden (se s. 22). Kan hjärnan berätta något om hans intelligens eller om orsaken till hans död?

Skallen saknar helt mjukvävnad. Huvudsvålen är intorkad och ligger lös över hjässan. Håret är långt, litet stripigt och visar tydlig påverkan av de garvande ämnen som finns i mossen.

Skallbenet är ganska mörkt brunt. Det är mycket lätt, nästan viktlöst i förhållande till ett nutida, jämförbart kranium. Inom tinningdelen och på kraniets högra sida förlöper ned på undersidan och mot stora nackhålet en oregelbunden defekt (fig. 6). Defekten mäter i största längd 8 cm och i största bredd ungefär 5 cm. På undersidan sitter defekten endast 8 mm från stora nackkhålets högra begränsning, vilket

Fig. 6. Bild av kraniet, undersidan visar defekt på höger sida ned mot stora nackhålet.

The cranium; underneath there is a defect on the right-hand side down towards the foramen magnum.

är deformerat. Det finns vid stora nackhålet närmast en viss sammanpressning från sidan. Nackhålet är den stora öppning som finns inom skallens bas där förlängda märgen övergår i ryggmärgen.

I skallhåligheten finns några obetydliga rester av sannolik mjukvävnad. Resterna finns inom den vänstra delen av skallens bas och liknar intorkade hjärnhinnor och hjärnvävnad.

Den symmetri som normalt finns på ett kranium saknas. Både kraniets högra och vänstra sida är deformerade. Oregelbundna intryckningar dominerar inom pannregionerna liksom inom hjässan både till höger och till vänster om medellinjen. På botten av dessa intryckningar finns en del intorkade massor från torvmossen.

Kraniet är mjukt. Det saknar normal fasthet och skelettet är ställvis något böjligt. Kronsömmen är inte sluten. Även sömmar inom bakre delen av skallen är öppna. Inom hjässans högsta punkt och ned mot nackregionen finns stora intryckningar som är oregelbundna. Intryckningarna engagerar yttre delen av skallbenet.

Skelettdelarna som uppbygger näsan är något deformerade och detta gör att näsöppningen är lätt sammantryckt inom sin övre del. Det finns också en viss sammanpressning av näsan åt höger.

Okbenet på både höger och vänster sida är fria från skador. Däremot är okbågen skadad på den vänstra sidan. Här finns en 8 mm

Fig. 7. Den skadade vänstra okbågen.

The damaged left zygomatic bone

lång defekt som ligger ungefär mitt på okbågen (fig. 7). Benändarna ligger här något omlott men intryckning finns ej av området.

Långt fram på den högra okbensbågen finns också en skada. Okbensbågen har förskjutits något framåt, men detta beror på att kraniet är deformerat.

Inom höger tinning finns en del tämligen stora defekter. Bl a kan man här se hur tinningbenet skjutits i riktning framåt och att vårtutskottet helt ändrat läge.

I skallbenet finns det inga övertygande skador som uppkommit före döden. Defekterna på okbågarna är sådana som brukar kunna uppkomma vid klämning och deformering av en skalle som något mjukats upp. Sammanpressningen kan ha orsakats av de massor som låg runt skelettet i mossgraven.

De skador som uppkommer på ett okben till följd av yttre våld t ex slag med knuten näve, sparkar eller slag med föremål får ett annat utseende.

Inom skallens vänstra hälft finns också en defekt. Den ligger ungefär 2 cm till vänster om medellinjen och ca 5 cm ovan näsroten. Den mäter ungefär 5 cm i längd och går i några graders vinkel i förhållande till längsaxeln av skallen och då från en främre vänstra punkt mot en bakre högra punkt. Defektens ränder är lätt rundade. Skadan finns i yttre benlamellen. Däremot finns ingen motsvarande skada i den inre benlamellen. Förändringen har orsakats av att denna del av de mjuka kraniet utsatts för någon form av tryck av mindre föremål. Defekten har uppkommit efter döden.

Inom hjässregionen och till vänster finns en 5 cm lång och ungefär 2 cm bred, kraterliknande deformering eller intryckning. Inom denna intrycknings bakersta del går det i riktning nedåt och mot skallbasen en ungefär 3,5 cm lång och 2 cm bred intryckning. Skadan är en intryckningsförändring i en mjuk skalle och den har uppkommit efter döden. 5 cm till höger om medellinjen och ca 4,5 cm bakom hjässans högsta punkt finns ytterligare en intryckning av skallbenet. Intryckningen mäter 3 cm i bredd och 2 cm i höjd. Inom dess centrala del återfinnes en ca 5 mm lång och 10 mm hög defekt som går genom inre och yttre benlamellen. En del sprickbildningar utgår från denna defekt. Även här är det intryckningsförändringar som bildats i ett uppmjukat skallben och efter döden.

I nacken och på undersidan av skallen samt till vänster om medellinjen finns en ca 4 cm lång och ca 3 cm hög intryckning. Även den skadan har uppkommit efter gravläggningen.

Sammanfattningen blir således att skallen är gracil, mycket lätt och har förlorat stora delar av sin hårvävnad. Kraniet är sammantryckt från sidorna (fig. 8) och är även något deformerat i längdriktningen. Det finns inga skador som med säkerhet har uppkommit före döden och det finns ej heller några skador som anger att han under livet utsatts för så kraftigt våld att skallsprickor uppkommit med hjärnskador och död som följd.

Skelettet visar inga sjukdomstecken förutom en nötningsförändring på en ryggkota. Ingen del av skelettet visar skador som uppkommit kort före mannens död. Ej heller skador som han levt med en viss tid och fått utläkta.

När nu inte skelettet kan berätta vad som orsakade döden, kan då de rester från kroppens inre som placerades i konserveringsburken ge någon ledtråd?

En granskning genom glaset ger inte någon information om vad som döljer sig i burken.

Innehållet i burken visar sig vara olika stora bitar som är mjuka och som utdunstar en egendomlig brandliknande doft. De olika stora mjukvävnadsstyckena är bitar från olika organ men däremot ej något som kan betraktas som normalt innehåll i magsäcken. Alla delarna har svartbrun färg eller är rent svarta men bland dem finns även en del smärre stenar och växtdelar.

Bland vävnadsbitarna finns tre stora bitar från lunga. Bitarna mäter ca 10x6x3 cm och de små lungblåsorna kan lätt ses bl a med hjälp av stereomikroskop.

I övrigt finns många olika stora mjukvävnadsbitar som är klädda

Fig. 8. Bilden visar den sammantryckning av kraniet som har skett efter döden.

Picture showing the post-mortem compression undergone by the cranium.

med hud vilka är försedda med hår. Bitarna består också av rester av muskulatur, fett och bindväv. Det går ej att klarlägga från vilken del av kroppen de kommer.

Ett par mindre stycken är starkt misstänkta för att komma från lever. Några långa, närmast gummilika, bandformade och lätt avplattade, svarta strukturer med mjuk och böjlig konsistens är troligen broskdelen till några revben.

Andra smärre vävnadsstycken är troligen söndertrasad skelettmuskulatur.

I burken finns också en del av ett revben samt ett mellanfotsben. Båda benresterna är mycket lätta och mjuka.

Mellan de båda lårbenen anträffades en hård, något brunaktig intorkad, elliptiskt formad mjukvävnadsrest. Den mäter i längd ca 5 cm och i bredd ungefär 3 cm (se vidare s. 74).

Detta vävnadsstycke har inga typiska identifierbara partier. Det går ej att påstå att det rör sig om ett stycke av penis och ej heller att det är en intorkad testikel (jfr Sandklef 1945 s. 143).

För att ytterligare belysa vad som finns i glasburken har mindre bitar stansats bort och lagts i en fixeringsvätska (formalin). De har därefter insmälts i paraffin och med hjälp av en speciell apparat har det varit möjligt att framställa ett flertal, några få tusendels mm tunna vävnadssnitt. Med hjälp av sedvanlig laboratorieteknik har dessa tunna snitt lagts på glas och färgats. Därefter har det funnits möjlighet att granska de finare detaljerna med hjälp av mikroskop.

De mikroskopiska undersökningar som varit möjliga att utföra har verifierat vad som konstaterades vid den okulära besiktningen, nämligen att det är biologiskt material och väl kan vara rester av en människokropp. Dessutom har den mikroskopiska undersökningen påvisat växtdelar samt bakterier i tämligen riklig mängd. Den mikroskopiska undersökningen har helt klarlagt förekomst av lungvävnad, av bindväv och av muskulatur samt även visat att de långa, avplattade och böjliga massorna är brosk från främre delen av revben.

Försök att mikroskopiskt undersöka minimala partier av den intorkade mjukvävnadsstrukturen mellan lårbenens övre delar har gjorts, men utan framgång. Vävnadsbestämning har ej varit möjlig.

Vare sig vid den okulära besiktningen av massorna i burken eller vid de mikroskopiska undersökningarna kunde sjukliga förändringar eller skador dokumenteras.

Besiktningen av hjärnan - där den ligger i sin glasburk - ger ingen annan information än att det väl kan vara en starkt förskrumpen, intorkad och på så sätt förändrad människohjärna. Sjukliga förändringar är inte synliga och ej heller finns det något som gör det möjligt att påstå att hjärnan skadats till följd av yttre våld.

Det som finns kvar av kroppen räcker inte för att fastställa orsaken till mannens död. Det finns inga skador på skelettet som med säkerhet kan påstås ha uppkommit medan han var vid liv. De defekter som ses i skallen är inte av det slag som uppkommer då ett huvud träffas av något hårt föremål, som t ex påk, yxhammare, sten eller liknande. De kan alla förklaras av press och tryck på en urkalkad skalle, då den låg i mossgraven.

Mjukvävnadsresterna berättar bara om förekomst av delar av skelettmuskulatur, revbensbrosk, hud, hår, lunga och bindväv. De säger inget om hans fysiska tillstånd vid dödstidpunkten eller om sjukdomar. De berättar inte heller om hur han dog eller vid vilken tidpunkt på året som dödsfallet inträffade.

Hade pålarna drivits genom hans levande kropp så hade de skador som då uppkommit på inre organ fört fram till hans död. Om de kom dit då han levde eller efter det att han var död kan inte avgöras genom att studera de rester som finns kvar av kroppen. Inte heller finns det fynd i kroppen som förklarar anledningen till att den döde blivit fastnaglad.

Med ledning av vad kroppsresterna kan berätta går det inte för åklagare att bygga ett fall och påstå att det bakom dödsfallet ligger ond, bråd död. Biologiskt kan det inte styrkas om döden varit en följd av ett kvävande våld runt halsen med hand eller med snara, ett knivstick in i hjärtat eller ett kraftigt slag mot buken som resulterat i svåra skador på inre organ. Kroppspartier som skulle kunna hjälpa till att verifiera eller förkasta sådana påstående finns inte kvar. De har förstörts under seklens gång.

På nutida dödsbevis skulle det stå om denne man att orsaken till hans död ej kunnat klarläggas p g a de omfattande omvandlingsprocesserna. Det skulle vidare stå att inga fynd gjorts i kroppen som gör det möjligt för läkaren att ta ställning till om annan person eller om han själv medverkat till döden. Ett sådant ställningstagande skulle helt komma att bygga på vad tekniskt kunnig utredningspersonal kunde säga om fyndplatsen.

Hur och varför han dog kan säkerligen aldrig klarläggas.

Odontologisk undersökning av käkar och tänder

Gunnar Johansson

Det som karakteriserar arkeologiska tänder är den kraftiga nötningen av tändernas bitytor. Detta kallas abrasion och orsakas i hög grad av födans sammansättning. Mjölet var grovmalet och innehöll bl a sten-

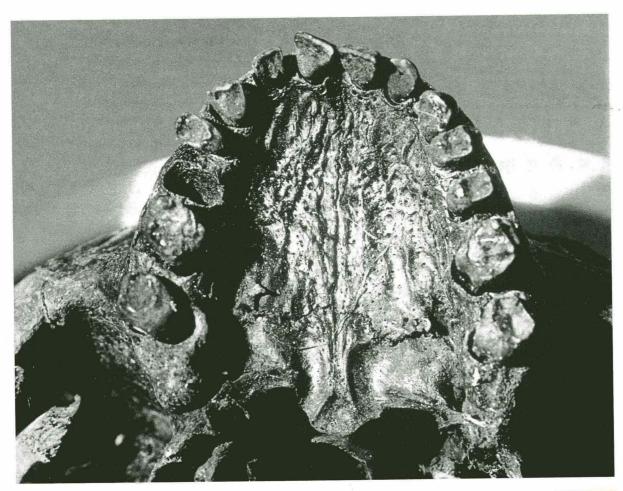

Fig. 9. Överkäke med tillhörande tänder. *Upper jaw with teeth*.

Fig. 10. Underkäken, med tillhörande tänder, är deformerad av urkalkning.

The lower jaw - shown here with its teeth - has been deformed by decalcification.

mjöl från kvarnstenarna. Där kött ingick i dieten var detta "icke mörat" och krävde därför kraftig tuggning för att kunna sönderdelas och tillgodogöras.

Ju äldre en individ blev, desto kraftigare blev tändernas nedslitning. Nötningen är m a o ett tecken på åldrande.

Vid den första visuella granskningen av Bockstensmannens tänder ser dessa alltför smala ut med stora mellanrum mellan varje enskild tand. Orsaken är, att all emalj - hela emaljhättan - har försvunnit under liggetiden i mossen. Den mycket sura miljön i mossen - pH var kanske runt -3.5 - 4.5 - har medfört att emaljen har demineraliserats, endast tandens dentinkärna (tandbenet) återstår.

Vilka syror eller sura produkter från humuslagren som urkalkat emaljen kan ej ges svar på.

Käkarna

Överkäken har ett normalt alveolarutskott; tandbågen är relativt kraftig, halvcirkelformad och med kvarsittande tänder (fig. 9). Käkbenet i såväl över- som underkäken har liksom kraniet en mörkbrun färg.

Underkäken är elipsformad men på grund av dess demineralisering deformerad (fig. 10). Käkledshuvudet på vänster sida är utan anmärkning, medan underkäkens uppstigande gren - ramus ascendens - på den högra sidan är frakturerad under käkleden. Båda käkledshuvudena är normalt välvda och någon deformitet i form av artrit- eller artrosförändring förekommer inte. Underkäkens deformering omöjliggör att tänderna i över- och underkäken kan inpassas i ocklusionsläge, d v s sammanbitningsläge.

Fig. 11. Tänderna i både över- och underkäke är svartbruna och gracila.

The teeth in both jaws are blackish-brown and slender.

Tänderna

Tänderna i både över- och underkäken är gracila, svartbruna till färgen och saknar helt emaljhättan (fig. 11).

Överkäken har ursprungligen haft samtliga tänder anlagda och utvecklade utom de två visdomständerna för vilka anlag saknas, det föreligger här s k aplasi.

Av överkäkens tänder saknas nu högra andra premolaren, 15, och andra vänstra framtanden 22, vilka förlorats postmortalt (efter döden).

Beteckning för permanenta tänder

Höger överkäke	Vänster överkäke	
18 17 16 15 14 13 12 11	21 22 23 24 25 26 27 28	
48 47 46 45 44 43 42 41	31 32 33 34 35 36 37 38	
Höger underkäke	Vänster underkäke	

I underkäken saknas också anlagen till de båda visdomständerna. Av övriga tänder saknas postmortalt - alveolerna är tomma - tänderna 43, 42, 32, 33, 34, 35 och 36. Samtliga kvarvarande tänder är på grund av det saknade emaljskiktet smala och stora mellanrum mellan praktiskt taget alla tänderna blir därför följden.

Vid röntgen av kraniet, käkar och tänder föreligger svårigheter, på grund av det ringa mineralinnehållet, att erhålla en normal röntgenkontrast i bilden (fig. 12). Därför har en "mjukare röntgenstråle", en lägre kilovolt (KV) måst användas och en längre tid för att erhålla kontrast i bilden.

Vid den röntgenologiska granskningen fanns i käkarna två tänder som har en helt annorlunda förkalkningsintensitet och täthet (fig. 13) Den vänstra övre mindre framtanden 22 och den vänstra undre första premolaren 34 är tänder som ursprungligen inte tillhört Bockstensmannen. Dessa tänder har satts in i de tomma alveolerna - alltså där tidigare tänder suttit, men postmortalt gått förlorade. Dessa två "extra" tänder visar på en normal förkalkningsintensitet och har tillhört en annan individ. Vid prepareringen av Bockstensmannens kvarlevor har av misstag två andra tänder placerats i Bockstensmannens tomma alveoler 22 och 34, därav denna egendomliga röntgenologiska bild.

Att dessa två tänder 22 och 34 inte tillhört dessa käkar har undersökts och kunnat helt verifierats. På röntgenbilderna framgår förväxlingen på grund av "tätheten" och vid belysning med kortvågig UV-lampa framträder en helt annan fluoriscens på dessa "falska" tänder än på Bockstensmannens egna.

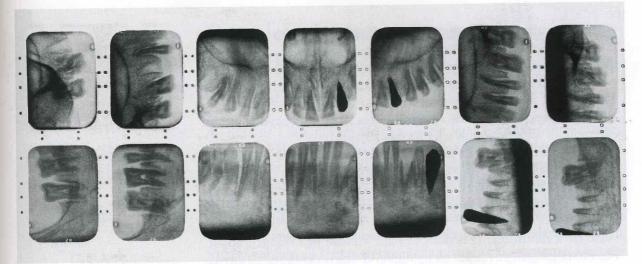

Fig. 13. Röntgen av tänder visar deras kraftiga urkalkning utom de två "falska" tänderna till vänster i över- och underkäken.

An X-ray of the teeth shows how heavily decalcified they are exept for the two "false" teeth on the left in the upper and lower jaws.

Fig. 12. t v Röntgenbild av kraniet med tänder. Den kraftiga deformationen av skallen som har skett efter döden framträder markant.

To the left. X-ray picture of the cranium and teeth. The heavy deformation of the skull occurred after death is prominent visible.

Det sannolika är att dessa två tänder kommer från något brandgravsfynd. Både kronan och synlig del av rotytan är också mörkt bruna men i annan färgnyans. Här finns dock hela emaljskiktet bevarat.

Rent anatomiskt har rötterna på de "extra" tänderna inte rätt form för att passa i Bockstensmannens tomma alveoler, för lekmannen dock så "nära" att tänderna under lång tid kunnat passera som tillhöranden hallandsfyndet.

Några "hål" eller kariesdefekter är inte iakttagbara i någon av de kvarvarande tänderna. Inte heller förekommer något tecken på tandlossning - parodontit. Käkbenet som omsluter tändernas rötter är obetydligt resorberat. Denna bennedbrytning är också av postmortalt ursprung.

På ett sådant historiskt material kan individens ålder uppskattas genom att studera olika förändringar i tändernas hårdvävnader. Man vet av vetenskapliga studier att dessa förändringar ökar med stigande

Fig. 14. Underkäkeständerna utan emaljhätta visar obetydligt spår av nötning av dentinet.

The teeth of the lower jaw without the enamel. The cusptops show traces of wear in the dentine.

ålder. Som tidigare nämnts i ingressen är bilden av tändernas nötning (abrasion) det mest påtagliga av dessa tecken (fig.14). Alla de sex åldersrelaterade förändringar i tänderna som visuellt och i mikroskopiska slipsnitt idag användes för att bestämma ålder är starkt beroende av varandra. Så t ex återspeglas tändernas nötning i en "försvarsavlagring" av sekundärt dentin i pulparummet, allt för att skydda nerven eller pulpan att inte skadas eller förorsaka värk.

Ju äldre en individ blir desto mer sker påfrestningen på tandens upphängningsapparat - tandens fäste - parodontiet.

Dessa tre åldersrelaterade förändringar kan nu bedömas. Övriga tre kan inte nås utan att tanden tas ut och slipas ned till en snittjocklek av 200 µ.

De tre förändringarna bedömdes både kliniskt och röntgenologist. För första gången användes en ny digital röntgenteknik för tänderna. Genom att emaljlagret gått förlorat kan ingen synlig nötning av dentinet påvisas.

Tillsammans med parodontiets läge och avsaknaden av synlig avlagring av sekundärt dentin visar dessa kriterier klart att Bockstensmannen var en yngling, med största sannolikhet i 25-års åldern.

Digital teknik för att framställa röntgen bilder

Digitala metoder som ersättning för det konventionella sättet att göra intraorala röntgenundersökningar med film ger möjligheter bl a till förbättrad diagnostik. Den digitala bilden är framställd i en vanlig PC-dator. Bilder av en tand lagras därför i datorminnet och avläses i en scanner, direkt ansluten till datorn.

En av de stora fördelarna med denna digitala teknik är att bilden kan förändras. Bildbehandlingen innebär att olika former av mätningar kan göras. De röntgenbilder som tagits av Bockstensmannens tänder tidigare innehåller information som inte alltid är lätt att tillgodogöra sig. Av den anledningen har den nya digitala tekniken utnyttjats på ett sådant urkalkat material. Möjligheten att ändra bildens svärtning och kontrast är väsentlig

Det innebär att bilden kan optimeras för olika uppgifter. För undersökningen av Bockstensmannens tänder innebär detta klara framsteg och fördelar och ger en säkrare angivelse av åldern.

Referenser
Dahlberg, A.A., 1963: Dental traits as identification tools. Dental Progress, 3:155-160.
Gejvall, N-G., 1962: Västerhus, de dödas ben berätta. Population and Church in the Light of Skeletal Remains.
Gustafson, G., 1970: Forensic Odontology. Staples Press.
Johansson, G., 1971: Age determination from human teeth. Diss.

Osteologisk undersökning av Bockstensmannen

Nils-Gustaf Gejvall

Av skelettet i dess nuvarande exponering finns följande delar: kranium med underkäke, samtliga halskotor, bröstkotor och ländkotor samt korsbenet - av det sistnämnda saknas dock området under basen. Vidare föreligger samtliga revben jämte bröstbenet, såväl manubrium som corpus, bägge överarmsbenen, båda paren armbågsben och strålben. Samtliga mellanhandsben, de flesta av första och andra radens falanger har kunnat återfinnas, medan några mindre handlovsben och tredjefalanger tydligen förkommit i de till färgen mycket kamouflerande torvresterna. En tumeller stortånagel återfanns ett stycke från högra handens ben.

Bäckenhälfterna har fallit isär, båda lårbenen är välbevarade, likaså skenben och vadben, de senare starkt bågböjda och urkalkade. Båda knäskålsbenen föreligger. Av vristbenen har några av de smärre icke kunnat påträffas, medan mellanfotsbenen och en del av falangerna återfunnits, dock saknas de flesta mindre i den tredje raden. Båda hälbenen och språngbenen i läge.

Särskilda iakttagelser

Färg: Generellt kan sägas att skelettet uppvisar en mycket mörk brun färgton. Undantag utgör kraniet som under det rikliga, rödbruna hårsvallet har en betydligt mera ljusbrun nyans. En blåsvart, nästan metallglänsande färg finner vi exempelvis kring den distala delen av båda överarmsbenen, en "patina" som tydligt skiljer sig från den nu torra, blekbruna torven.

Mjukdelar: Intorkade mjukdelar finns i större och mindre mängd kvar inom följande regioner: övre delen av bröstryggen, dorsalt, likaså i höger skulderområde samt på överarmen ned till armbågsleden, under ländregionen samt över större delen av höger höftled från tarmbensregionens mitt och så gott som hela övre högre lårbenshälften. Däremot saknas mjukdelar inom planum popliteum-delen. De inom bäckenområdet lokaliserade mjukdelspartierna äger klart synliga rester efter intorkat likfett och sådana rester iakttages även på vänster sida av trochanter majus hos vänster lårben samt på översidan av skenbenen.

Bockstensmannens skelett är till formen synnerligen gracilt, dess långa rörben uppvisar en realtivt svag muskelrelief och epifyserna kommer därför att ge ett dominerande intryck. Detta bör hållas i minne, då frågan om hans ålder skall diskuteras. Efter att ett antal gånger ha undersökt skelettdelarna i deras nuvarande skick och studerat tidigare rapporter över fyndomständigheterna anser sig författaren kunna dra följande slutsatser av speciellt intresse för den kommande framställningen:

Kraniet, som i nuläget väger endast ca 200 gram, är helt urkalkat och

måste under lång tid ha utsatts både för låga pH-värden och genomströmning. Normalt väger ett manskranium 550-700 gram¹⁾.

Bockstensmannens postkraniala skelett uppvisar vidare intressanta viktfördelningar, som direkt kan hänföras till det läge, i vilket han beskrives ha blivit påträffad. Så väger t ex vänster överarmsben 98 gram, medan ett lika långt med betydligt grövre byggt överarmsben från Ny Varberg väger 125 gram. Förflyttar vi oss ned till bäckenregionen, finner vi att vänster lårben hos Bockstensmannen väger 275 gram, medan ett lika långt från en man i Ny Varberg endast väger 210 gram. Bockstensmannens ben inom hela nedre extremitetsområdet äger en fullt normal viktsfördelning med undantag för de båda starkt bågböjda vadbenen, som helt urkalkats på grund av deras tunna corticalis. Skenbenens vikter är för vänster sida 200 gram, för höger 195 gram, vänster hälben 40 gram, höger hälben 38 gram, vänster vadben 30 gram, höger 28 gram. Vadbenens vikter ligger mycket lågt, de övriga anförda äger normala vikter.

Om vi betraktar kvarlevorna ur viktsynpunkt och med avseende på resterande intorkad mjukvävnad, ger detta en direkt indikation på

Fig. 15. Höftbenskammen med egendomlig invikning. The hip-bone ridge its peculiar indentation.

Fig. 16. Röntgenbild av densam *X-ray picture of the same*.

kroppens läge i mossen: huvudet bör ha legat förhållandevis högt och exponerat, högra kroppssidan från höger skuldra ända ned mot fötterna måste ha legat betydligt djupare och mindre utsatt. Dessa skillnader accentueras om man också tar i betraktande de skelettskador, som iakttagits och som kan sättas i samband med tryck utifrån. Dessa skador har ingående beskrivits i rättsläkarens och rättsodontologens kapitel av detta arbete.

Samma ursprung, tryck utifrån, har med säkerhet en egendomlig invikning av båda sidors höftbenskammar (cristae iliacae) som sannolikt genom trycket från kläderna i samband med urkalkning och mjukgöring av benet blivit symmetriskt invikna och torkat in i detta läge (se fig. 15 och 16).

Tabell 1

Kraniemått	(i mm M	ått efter MARTIN)	
Hjärnkranium			
	(14000)ml	Främre pannbredd (9)	84
Största längd (1)	182	Bakre pannbredd (10)	104
Glabella-lambda 83) 175 Glabella-inion (2) 181 Nasion-inion (2a) 177 Nasion-bregma (29) 113 Bregma-lambda (30) 102 Lambda-opisthion (31) 95 Nasion-basion (5) 101 Största skallbredd (8) (126)		Biauricularbredd (11)	137 - 36 29
		Asterionbredd (12)	
		Mastoidalbredd (13)	
		Basion-bregmahöjd (17)	
		Öron-bregmahöjd (20)	
		Vertikal öronhöjd (21)	
		Nackhålslängd (7)	
		Nackhalsbredd (16)	
(Omfång o	ch bågar	
Horisontalomfång (23)	520	Nasion-bregmabåge (26)	129
Transversalbåge (24) 280		Bregma-lambda-båge (27)	110
Mediansagittalbåge (25)	(361)	Lambda-opisthion-båge (28)	(122)
Ansiktsskelett			
Basion-prosthionlängd (40) 97		Näsbredd (54)	22,5
Nasion-gnathionhöjd (47) -		Näshöjd (55)	54
Nasion-prosthionhöjd (48) 70		Orbitalbredd (51) sin	36,5
Övre ansiktsbredd (43) 94		dx	36,5
Inre orbital ansiktsbredd (43:1) 91		Orbitalhöjd (52) sin	31,0
Biorbitalbredd (44)	90	dx	31,0
Bakre interorbitalbredd (49	9) 23	Gomlängd (62)	47,5
Främre interorbitalbredd (.		Gombredd (63)	34,5
Okbågsbredd (45)	(140)	Gomhöjd (64)	7,5
Överkäksbredd (46)	(83)		
Ans	siktstriang	relns vinklar	
Prosthion-Nasion-Basion	410	Basion-Nasion-Prosthion	690
Nas	ion-Prosthi	on-Basion 70 ⁰	
Underkäke		Corpusbredd (69:3)	10,5
Längd Go-Mt (Lindegård)		Grenhöjd Cd-Go (Lindegård)	(64)
Hakhöjd (69)	31	Grenbredd (71)	(31,5)
Corpushöjd P,h (Morant)	25,5	Incisurdjup (70:3)	(19,5
Corpushöjd M,h (Morant)	22,5	Incisurbredd (71:1)	(32)

Beskrivning av kraniet (mått se tabell 1)

Eftersom skallen dels är urkalkad, varigenom såväl yttre som inre tabulan förlorat sin ursprungliga form och i synnerhet den yttre efter intorkning erhållit ett antal bucklor och instjälpningar, dels postmortalt pressats, särskilt från sida till sida, kan en formbeskrivning tyckas ganska meningslös. Men skallen har ändå bibehållit en rad ur osteologisk synpunkt viktiga karaktärer, som berättigar en regelrätt antropologisk beskrivning. Vi börjar därför med Norma verticalis, vertikalvyn (fig. 8). Denna är i stort sett symmetrisk, ovoid, till färgen varmt brun med inslag av svarta tecken efter intorkad benhinna, i hela utsträckningarna fullt synbara, icke oblitererade delar av såväl kronsöm, pilsöm som nacksöm. Genom lateral pressning postmortalt har dess bredd-längd-index sjunkit, så att det nu ligger strax över 69, varigenom skallen i denna vy blir mycket långsmal (dolichostenokran). Skallens kapacitet bör beräknad ad modum Pearson²⁾ ligga omkring 1400 ml, ett normalt manligt värde. Pannsköldarna är måttligt framträdande, hjässknölarna däremot markanta, förmodlingen en följd av urkalkningen med påföljande intorkning. I Norma occipitalis, nackvyn, störs bilden likaledes av den postmortala pressningen och intorkningen samt därav uppkomna skador. Bilden torde ha varit följande: i denna vy relativ symmetri, möjligen "husform" med framträdande hjässknölar, väl utvecklade, trubbiga, manliga processus mastoidei samt parallella sidolinjer (nu konvergerande nedåt genom pressningen). Muskelreliefen i denna vy påfallande med en kraftig, hakeformad processus occipitalis, således tydande på en kraftig nackmuskulatur. I denna vy synes skallen ha varit ganska låg med ett bredd-höjd-index av något under 92 (91, 97) karakteriserande den såsom eurychamaekran²⁾, nära gränsen till metriokrani (medelhöjd).

Norma laterialis, (sidovyn), (fig. 17 och 18) kännetecknas av en regelbundet och jämt förlöpande sagittalprofil-linje, en väl indragen (maskulin) näsrot och där ovanför tydligt framskjutande glabellar-område, måttligt framträdande pannknölar och hjässknölar, svag uträtning av profil-linjen inom lambdaområdet och en tydlig occipital muskelfästning. Av bilden framgår tydligt att samtliga kranialsömmar fortfarande är helt öppna. Deras breda, komplicerade struktur framträder tydligt även på denna bild. I denna vy har skallen ett höjd-längdindex av 75, 27, skallen är orthokran², d v s medelhög.

Norma facialis (ansiktsvyn), (fig. 12) har sannolikt varit symmetrisk, är nu generellt ganska hög och med medelbred panna - transversalt frontalindex 80, 77 (sphero-parallellometopi), transversalt frontoparietalindex (66, 67) (metriometopi). Ögonbrynsbågarna är normalt manligt förtjockade, pannknölarna fullt framträdande, trigonum supraorbitale stora, platta. Då den bizygomatiska bredden på grund av pressning ej kan uppskattas, är det omöjligt att erhålla säkra värden i ansikts indices såsom övre facialt längd-bredd-index³⁾ kan dock beräknas och ligger vid 72,16, vilket innebär att ansiktet är medelhögt i

Fig. 17. Kraniet sett från höger sida.

Cranium viewed from right side.

Fig. 18. Kraniet sett från vänster sida.

Cranium viewed from left side.

förhållande till dess längd (orthofacialt).

Tabell 2

Ögonhålorna är symmetriska, rundat fyrkantiga med svagt utåtnedåtriktade breddaxlar. Deras bredd-höjd-index är på såväl vänster som höger sida 84, 93, varför de hamnar inom den medelhöga gruppen (mesoconcha) men nära gränsen till höga ögonhålor. Näsroten är bred men näsöppningen mycket smal, bredd-höjd-index 41, 67 (leptorrhin). Näsbenen är medelbreda, vid roten mycket välda och väl bibehållna.

	Humerus			Radius	
	höger	vänster		höger	vänster
Max längd	340	336	Max längd	245,8	249,5
Övre bredd	62,5	60,0	Minsta omfång	34.0	32,0
Diafysmittens max diam	-	17.0			
D:o min, diam	-	16,2		Ulna	
Caput. vertik diam	47,5	46,9	Max längd	268.8	265,5
Caput. horis. diam	43,8	43,6			
				Tibia	
Femur		Max längd	363	368	
Max längd	-	460	Längd (1)	357	359
Caputdiameter	-	45,7	Prox epifysbredd	73,0	71,8
Max dist bredd	78,7	78,1	Dist epifysbredd	59,7	53,7
			Diafysmittens max diam	24,4	25,5
	Fib	ula	D:o vid foramen nutritium	27,0	27,5
Största längd	351	348			

Norma basalis (basalvyn) (fig. 6) slutligen avslöjar kanske bäst av samtliga vyer hur tunna, urkalkade och av sekundär pressning skadade väggar vårt kranium har. Från början betydligt mera symmetriskt har dess stora nackhål starkt deformerats, delar av vänster nackben och hjässben samt bägge okbenen och tinningbenens utskott mot dem har bragts ur läge. Gommen är likväl i gott skick och dess bredd-längdindex 72, 63, vilket karakteriserar den som långsmal (dolichostenostafylin). Dess höjdindex är 21,74, vilket innebär att den är mycket låg (eurychamaestafylin).

Underkäken (mandibula): (fig. 10) De få mått som kunnat tagas på den sekundärt deformerade underkäken återfinns i tabell 1. Ytterligare uppgifter om underkäken finns i det odontologiska kapitlet⁴⁾.

Skelettets könskaraktär

I samband med kraniebeskrivning har vid de olika normae dess könskaraktär angivits och dessa, som är utpräglat manliga är främst näsrotens form, glabella-området ovanför näsroten, ögonbrynsbågarnas tjocklek, vårtutskottens (processus mastoidei) storlek, muskelreliefen, framför allt det stora nackutskottet. - Vi skall nu närmare granska förekomsten av andra könskaraktärer hos det postkraniala skelettet och kan då konstatera att bäckenhälfterna visar typiskt manliga karak-

tärer hos såväl subpubisvinkeln (som är liten), foramina obturata (stora och bönformade), incisura ischiadica major (U-formad) samt fossa preauricularis, som är liten och obetydligt framträdande.

I tabell 2 finner vi vidare uppgifter om vertikala diametern hos höger och vänster caput humeri (överarmens ledhuvud) på 47,5 respektive 46,9 mm, båda klart inom manligt måttområde. Maximala diametern hos vänster lårbenshuvud (caput femoris) hamnar på 45,7 mm. Ifråga om såväl överarmens som lårbenens ledhuvud i intorkat skick måste man räkna med minst någon mm:s måttreduktion och lårbenshuvudet befinner sig då på gränsen mellan vad som vanligen är manligt respektive kvinnligt. Bockstensmannen har för övrigt säkerligen varit högerhänt.

Bockstensmannens dödsålder

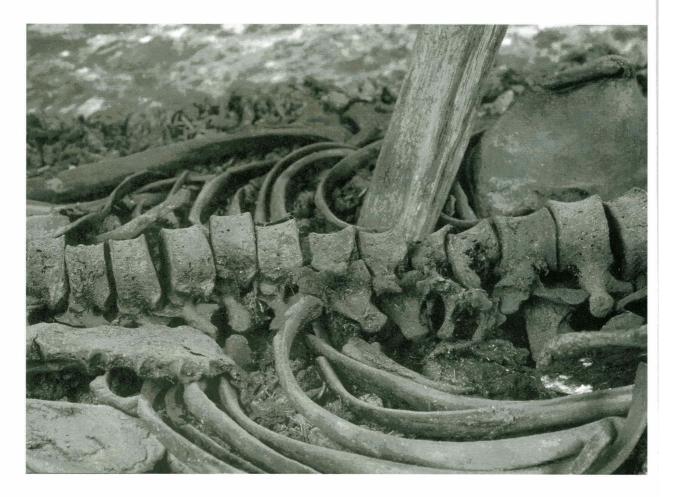
Åldersbestämning av skelett sker främst på förhandenvarande tandmaterial och jag hänvisar därför till den odontologiska redogörelsen. Vi skall här se huruvida andra skelettkaraktärer bidrar till en inplacering i åldersgrupp. Går vi åter till kraniet, skall vi dels finna att skallbasen, närmare bestämt synchondrosis sphenooccipitalis är helt sluten (obliterad), vilket betyder att åldern är minst 20 år⁵⁾. I samma riktning talar förekomsten av fullt utbildade men ännu ej förbenade skallsömmar inom neurokraniet. - Ett på senare år mycket använt ålderskriterium utgör formen i sagittalvy hos symphysis pubis (blygdbens-fogen) där isynnerhet den av Todd gjorda indelningen i åldersfaser tillämpas⁶⁾. Bockstensmannen hamnar här inom gruppen V-VI, d v s 27-35 år⁷⁾.

Patologiska förändringar

Tolfte bröstkotans (Th XII) kaudala och första ländkotans (LI) kraniala ledytor företer andra till tredje gradens osteofytbildning (benutväxter) runt om kotkropparna. Möjligen är bröstkotan ifråga lätt komprimerad och i så fall torde dessa, om diskbråckssjukdomen starkt påminnande följder, ha uppkommit genom en momentan och kraftig överbelastning av denna delen av ryggen (fig. 19). Men även en längre tids jämn och stark belastning kan ha givit samma resultat och förändringen ifråga bidrager till att placera in Bockstensmannen i den övre delan av ovan angivet åldersintervall, således närmare 35 än 25 år. Å andra sidan talar den ganska svaga muskelreliefen hos de långa och gracila rörbenen för en lägre dödsålder, nämligen innan full muskelstyrka uppnåtts. En annan förklaring till svaga muskelursprung kan vara att Bockstensmannen tillhört en socialgrupp, inom vilken avsevärd muskelstyrka icke behövdes.

Kroppslängd i livet /KRL/

Sedan 1952 (med komplettering 1958) då Trotter och Gleser⁸⁾ publicerade resultaten av sina omfattande kroppslängdskalkyler på skelett-

material hemfört från den amerikanske krigsskådeplatsen i fjärran östern, material vars exakta ursprung man kände sedan de enskilda individernas enrollering, har vi till vårt förfogande en metodik, som tillåter goda beräkningar av kroppslängden hos enstaka individer med hjälp av kroppens långa rörben. Man har här att ta hänsyn till ålder och kön och för den förra har införts en reduktionsfaktor, så snart individen kommit över 30-årsåldern. Åldersreduktionen kan vi därför i föreliggande fall bortse ifrån, eftersom den inte förrän uppe i 60-årsåldern reducerar slutresultatet med mer än 1,8 cm. Ej heller torde det faktum, att Bockstensmannens högra lårben fortfarande är inbäddat i intorkade mjukdelar, och därför ej kan längdmätas, spela någon större roll.

Skelettmätningarna, som ligger till grund för den kommande kroppslängdskalkylen, återfinns i tabell 2. Vi har här till vårt förfogande nio av kroppens tolv för kalkylen användbara rörben, nämligen båda överarmsbenen, alla fyra underarmsbenen, vänster lårben, båda skenbenen. Vadbenen har som redan omtalats genom urkalkning blivit starkt bågböjda och förkortade, varför de icke kan ingå i vår kalkyl. Om vi med de nio nämnda rörbenslängderna går in i Trotter och Glesers tabell för motsvarande kropplängder⁸⁾ får vi för Bockstensmannen en KRL av

Fig. 19. Ryggraden med den skadade tolfte bröstkotan. The spine with the damaged twelft thoracic vertibra.

172,4. Statistiskt bör denna KRL avvika högst 3 cm från den verkliga.

Det intressanta är att de kroppslängder, vi av de nio benen erhåller varierar från 175 respektive 174 cm om vi utgår från överarmsbenen. 174, 173, 172 och 172 cm, om vi utgår från de fyra underarmsbenen. 171 cm om lårbenet användes enbart samt 170 respektive 171 cm om de båda skenbenen får ligga till grund för en kalkyl. Sådana differenser förekommer vid alla beräkningar av KRL och är ett uttryck för en blandning av individuella, populationsbundna och givetvis genetiska proportionsdifferenser mellan olika extremitetslängder. Här kan man emellertid misstänka att inbäddningen i den ombrogena sphagnummossen medfört urkalkningar respektive förkortningar av vissa rörben, så att slutresultatet skulle bli en alltför låg KRL.

Just detta har hävdats av Sandklef, som i brev till mig den 15 april 1982 påstår att Bockstensmannen haft en KRL av över 180 cm⁹⁾, detta verifierat av "två läkare på lasarettet". Den skräddare, som efter rengöringen sydde ihop dräkten, mätte kolten och, skriver Sandklef "ansåg att de angivna måtten var tämligen riktiga, men han preciserade sin uppfattning till 183 cm". En snabb beräkning på Trotters tabell visar, att vårt vänstra lårben vid en KRL av 180 cm skulle varit 498 mm lång, vid en KRL av 183 inte mindre än 511 mm, således 38 respektive 51 mm längre ben. Skenbenen skulle slutligen vid en KRL av 180 cm ha varit 34 respektive 39 mm längre och vid en KRL av 183 cm inte mindre än 46 respektive 51 mm längre.

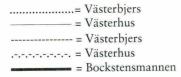
Frågan är nu, om Bockstensmannens hela skelett eller delar därav kan ha krympt så mycket, som de ovan angivna värdena anger och så att man måste räkna med en ursprunglig KRL i livet ca 10 cm längre än den, som erhålles genom kalkyl med nuvarande benlängder.

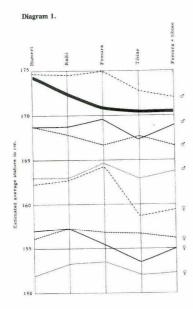
I diagram 1¹⁰⁾ har författaren lagt in de KRL, som enligt Trotter och Gleser erhålls från Bockstensmannens långa rörben. Bilden avviker icke på något sätt från det allmänna intryck man får av KRL-fördelningarna i andra, större material. Det skall tilläggas att röntgenbilderna av hans rörben visar fullt normala fördelningar av kompakt och spongiös benvävnad samt normala märgrum (se rättsläkaren Dr Jan Lindbergs rapport s. 18). Som redan anförts ger viktförhållandena ej heller några hållpunkter för en urkalkning av de grövre rörbenen, lårben, skenben och överarmsben. De KRL som erhålls ur lårben och skenben, de tyngsta och minst urkalkade, ligger lägst (170 respektive 171 cm).

Så länge vi saknar relevanta uppgifter om de förändringar ett skelettmaterial genomgår i en ombrogen sphagnummosse måste en diskussion om Bockstensmannens KRL mera bli en tvist om påvens skägg.
Var och en som en längre tid arbetat med disartikulerat skelettmaterial
från arkeologiska grävningar och som varit med om upptagning av ett
stort antal medeltida och senare gravar vet, att en KRL-beräkning ej
kan utföras genom att mäta liket in situ. Modern KRL-kalkyl bygger på
mycket omfattande material och differens av storleksordningen 10 cm

Diagram 1.
Bockstensmannens, KRL
i jämförelse med Västerbjers och
Västerhus.

Calculation of the stature of the Bocksten man in comparison with the below recorded material.

KRL mellan en primär uppskattning efter ett påträffat lik och en senare utförd KRL-kalkyl ad modum: Trotter och Gleser, som statistiskt ger en säkerhet ±3 cm, får och kan icke tjäna som underlag för en diskussion om rätt eller fel, då det gäller konservering av till samma likfynd hörande textilier.

- 1) Mått och måttindices har genomgående hämtats från den tidigare upplagan av Rudolf Martins stora uppslagsverk från 1928 "Lehrbuch der Antropologie", Jena. Den senare upplagan utgiven av Saller, Martin-Saller 1957 tryckt av Gustaf Fischer, Stuttgart, har visat sig innehålla en rad tabellfel.
- 2) Undersökningen har kompletterats och moderniserats med C.-H. Hjortsjös bearbetningar av gränsvärdena för kraniets indices framför allt hans arbeten från 1974; "Limit values of mesocephalic, metriocephalic and orthocephalic anthropological characters" i årsskr. Lunds Univ. N.F. avd. 2, 43:6 samt "Two new facial indices and a facial 'Tres Indices' combination" i samma serie avd. 2, 43:11.
- 3) O.a.a. 43:11.
- 4) Se Lindegård, B. and Sonesson, B. 1952. "A new racial character of the lowe jaw". Handl K Fysiogr Sällsk Lund N.F. Bd 63, No. 8. samt Lindegård, B. 1951: "Processus mandibularis mandibulae hominis". Odont. Revy, årg. 2,
- 5) Kopsch, Fr. 1947. "Lehrbuch und Atlas der Anatomie des Menschen", Bd 1, 17. Aufl. Leipzig samt Kopsch, Fr. 1955. Samma titel men 19. Aufl. utgiven av George Thieme Verlag, Stuttgart.
 6) *Todd. T.W.* 1920: "Age changes in the public bone. The male white public".
- Am J phys Anthrop, 3:285-334.
- Bland alla de återgivanden av Todds undersökningar av symphysis, som förekommer i litteraturen har vi valt den i William M. Bass 1971: "Human Osteology, a laboratory and field manual of the human skeleton". Missouri Archaeological Society, 15 Switzler Hall, Univ. of Missouri.
- 8) Trotter, M. and Gleser, G. 1952: "Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes". Am J of Phys Anthr. vol. No. 4. Dec 1952 samt samma förf. "A re-evaluation of estimation of stature based on measurements of stature taken during life and of long bones after death." Am J phys Anth. Vol. 16. No. 1, March 1958.
- 9) I detta brev skriver Sandklef följande: "Jag ser av mina gamla papper att när vi skulle utställa den döde himself, så vände vi oss till dåvarande underläkaren i Varberg, Allan Tallroth. Han jämförde det starkt krympta skelettet med dräkten och ansåg att om vi ville veta mannens mått i livstiden, måste vi mäta dräkten. Han kom då till 180 cm längd eller någon cm över, men han stannade vid 180 cm.
 - Av mina papper framgår att vid ett senare tillfälle var två läkare på lasarettet ense om att måttet bör överstiga 180 cm.
 - Vid samma tillfälle tillfrågades skräddaren, som efter rengöring sydde dräkten, om hans uppfattning. Han mätte kolten och ansåg att de angivna måtten var tämligen riktiga, men han preciserade sin uppfattning till 183 cm".
- 10) Gejvall, N.-G. 1960: "Westerhus, medieval population and church in the light of skeletal remains". Diss. Håkan Ohlssons boktryckeri Lund. Ingår som monografi i VHAA:s serie.

Torvmarken

Dag Fredriksson

När bonden Albert Johansson vandrade efter sin harv över Bockstens mosse på försommaren 1936 utförde han ett arbete som var mycket vanligt i Sverige under denna tid. Strötorv harvades eller grävdes upp ur dikade myrar i stora volymer. Årsproduktionen av strötorv uppgick på 30-talet till mer än 3 miljoner kubikmeter och många myrar bär ännu i dag spår efter denna verksamhet. Strötorv var redan då en eftertraktad råvara som användes i djurstallar och i städernas fekaliehantering. De torkade vitmossor som strötorven består av har bl a den egenskapen att de kan absorbera stora vätskemängder samtidigt som otrevliga lukter elimineras.

Med tanke på de stora torvvolymer som grävts upp eller odlats bort sedan början på detta århundrade är det förvånande få mossfynd som

Fig. 20. Mossen i Bocksten, Rolfstorp sn, Halland, 1936. The peat bog in Bocksten 1936, in the southern Swedish province of Halland.

gjorts genom åren. Torvmarkerna har nämligen en unik förmåga att bevara växt och djurmaterial, som på detta sätt undandras naturens normala kretslopp i väntan på nästa istid.

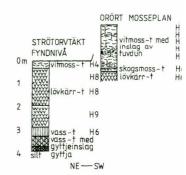
Fyndplatsen är belägen i en liten mosse vars utseende är typisk för trakten¹⁾. Mosseplanet är svagt välvt och höjer sig något över omgivningen. Detta betyder att mossen hydrologiskt är avskärmad från omkringliggande fastmark och att dess växter får sin näring enbart från nederbörden. Resultatet är ett förhållandevis artfattigt växtsamhälle som karakteriseras av en sammanhängande vitmossmatta med inslag av tuvdun, ljung, kråkris, rosling m m samt en och annan dvärgbjörk och martall. Den kemiska miljön är extremt sur, blöt och näringsfattig med pH-värden mellan 3,5-4,5. Under dessa förhållanden har de lager med låghumifierad vitmosstorv som var basen för strötorvproduktionen byggts upp under en tidsrymd av ett par tusen år. I folkmun betecknas ofta dessa lager som vittorv till skillnad från den höghumifierade vitmosstorven som kallas svarttorv. Tillväxten startade i samband med den klimatförsämring som skedde ungefär i övergången från bronsålder till järnålder d v s ca 500 år före Kristi födelse.

Bockstensmossens historia är dock ännu äldre och började med igenväxande av en sjö, representerad av de gyttje-och vasstorvlager som idag ligger på mer än 5 meters djup under markytan. Den igenväxta sjön förändrades så småningom till en sumpskog av al och björk. Dessa lövsumpskogar var vanliga under tidigare varma perioder som också var torrare med lägre vattenstånd i sjöarna än nu. Mäktigheten av de lövkärrtorvlager som bildades under denna period är betydande och uppgår till nästan tre meter. Denna lövkärrtorv har helt annorlunda karaktär än den yngre vitmosstorv som ligger över. Den är tät, grå till svart och karakteriseras av en kolloidal ostartad massa, som är en rest av nedbrutna växtdelar. I denna huvudmassa finns ofta väl bevarade lövträrester, men som är så mjuka de lätt kan smulas sönder mellan fingrarna.

Lövkärrtorven är mycket torrare än den låghumifierade vitmosstorven. Vattenhalten uppgår till omkring 90%, vilket innebär att det finns ca 100 kg torrsubstans på en kubikmeter. Den blötare vitmosstorven kan i sitt naturtillstånd ha en vattenhalt uppemot 98%, vilket om man så vill kan betrakta som vatten med någon inblandning av växtsubstans. Det torde också ha varit omöjligt att trycka ner mossliket längre än i vitmosstorven.

Fyndnivån ligger strax över gränsskiktet mellan lövkärr- och vitmosstorven, ungefär en meter under det nuvarande orörda mosseplanet. Då tillväxten av denna typ av vitmosstorv normalt är mellan 0,5 till 1,5 mm per år, bör även på 1300- talet ha funnits ett kring en meter mäktigt lager av vitmosstorv.

Humifieringen eller nedbrytningen av organiskt material i torvmarker brukar efter den svenske torvgeologen Lennart von Post anges i humifieringsgrader i en tiogradig skala, där H1 är i det närmaste

Torvlagerföljden vid fyndplatsen och ca 75 m upp på orört mossplan.

opåverkat växtmaterial och H10 är fullständigt omvandlat och inga synliga växtrester längre finns kvar. Nedbrytningen sker till övervägande del av bakterier och svampar som är syrekrävande. Detta innebär att nedbrytningen sker i myrarnas ytskikt och under torrare förhållanden. Längre ner i myren där syrebrist råder sker endast en mycket långsam påverkan av det organiska materialet. I det stillastående myrvattnet är syrehalten så låg att praktiskt taget all bakteriologisk verksamhet avstannat redan ett par decimeter under grundvattenytan.

De ämnen av vilka de torvbildande växterna byggs upp är olika motståndskraftiga mot nedbrytningen. Således bryts cellulosa, hemicellulosa, övriga polysacharider och proteiner ner ganska lätt. Vaxer och hartser samt speciellt lignin har visat sig mycket hållbara.

	Låghumifierad vitmosstorv (H3)	Höghumifierad vitmosstorv (H9)
Bitumen	6	11
Pectiner	8	6
Hemicellulosa	37	15
Cellulosa	15	4
Lignin	17	22
Humusämnen	15	40

Relativ förändring av den kemiska sammansättningen hos vitmosstorv under nedbtytningsprocessen $^{2)}$.

Om nedbrytningen är fullständig i en oxiderande miljö blir slutprodukten koldioxid, vatten, ammoniak och enklare salter. Som tidigare nämnts går dock processen vanligen inte så långt utan i stället bildas mycket stora, ofta instabila, komplexa molekyler av olika humusämnen. Dess kemiska sammansättning är till stora delar okänd, och humusämnen är egentligen en sammanfattande beteckning på en rad olika kemiska föreningar. De definieras som restprodukterna efter en serie kemiska fraktioneringar. Humusämnena tillskrivs många undergörande medicinska egenskaper, som antiinflammatoriska, föryngrande på människans hud e t c. Detta behandlas i Östeuropa inom en egen vetenskapsgren den s k balneologin. I torven förekommer också ämnen som anses ha konserverande förmåga. Förutom de tidigare nämnda ämnesgrupperna finns i torv en vattenlöslig fraktion vanligen benämnd pektin. Enligt Fuchsman³⁾ kan denna i ombrogen vitmossetorv uppgå till 4,2-7,8% av torvsubstansen. I denna fraktion finns även organiska syror, aminosyror och garvämnen som tanniner och fulvosyror4). Anticeptisk verkan hos låghumifierad vitmosstorv utnyttjades i stor skala under första världskriget, då kompresser av torv användes för att förbinda sårade soldater. Dock ansågs att dess verkan

Konserveringsarbetet i Varbergs museum

Margareta Nockert

Fig. 21. Nederdelen av kroppen, med bl a båda benen i sina hosor, togs upp tillsammans med underliggande torv för vidare utgrävning på museet.

The lower part of the body was removed together with the peat underneath for futher excavation at the museum.

Så samlades då fyndets olika delar i museet i Varberg d v s även de av landsfiskalen vid fyndtillfället omhändertagna föremålen. Under Sandklefs ledning packades fyndet upp och fotograferades. Det visade sig att sömmarna i dräkten var mycket sköra och brast vid minsta påfrestning. Av den anledningen fixerades omgående de sömmar, som hade säker passning, och delar som hörde samman märktes med tråd. Den ursprungliga sytråden hade sannolikt bestått av något växtfibermaterial, troligen lin, som nu så gott som helt förmultnat.

Sandklef började undersökningen av den del av fyndet som tagits upp med underliggande torv. På torvbädden låg båda benen i sina hosor

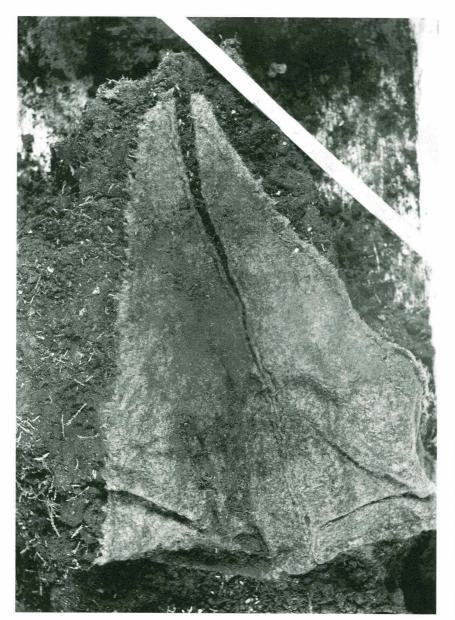

Fig. 22. Under hosorna låg två kilformade tygstycken som tillhö kjortelns framstycke. Dessa två delar av dräkten visade sig vara cenda som inte flyttats från sitt ursprungliga läge på fyndplatsen. Beneath the stockings were two wedge-shaped pieces of fabric-belonging to the front of the tunic. These two portions of the costume were the only ones known with absolute certainty to have remained in situ.

med sömmarna uppåt (fig. 21). Sömmen på mannens vänstra hosa hade slitits upp av stadsläkaren vid hans undersökning och båda fötterna hade lossnat från benen. Höger lårben hade genom senor och ligament fortfarande sammanhang med bäckenbenet. I bäckentrakten mellan benen påträffades ett litet läderfodral. Vid bäckenets högra sida låg en stor klump bestående av mjukdelar och ben, bl a nyckelben och skulderblad, vilket tydligt visar vilken "oordning" fyndet befann sig i. När hosorna togs bort upptäckte man, att det under dem låg både torra kvistar och friska träpinnar som nyligen måste ha kommit dit. Följaktligen var inte heller denna del av kroppen orörd, vilket man tidigare trott. Under hosorna låg två kilformade tygstycken som tillhört

kjortelns framstycke (fig. 22). Dessa två delar av dräkten var de enda som med visshet låg i ursprungligt läge¹⁾.

När alla föremål tagits bort från torven torkades denna och undersöktes på nytt. Då påträffades en nagel, hudpartier m m.

Nästa fas i arbetet bestod i att rengöra de olika delarna²⁾. Man tillverkade en låg bassäng av vaxduk där tygstyckena breddes ut (fig. 23). Genom upprepade sköljningar med vatten och bearbetning med tvättsvamp avlägsnades torv och andra föroreningar. Efter rengöringen fick tyget torka liggande plant. Dräkten syddes sedan samman av skräddarmästare Hugo Svensson i Varberg.

Läderföremålen rengjordes först i vatten och fick sedan ligga i glycerin under två veckor³¹. De urlakades därefter i vatten och sköljdes några gånger i destillerat vatten. Föremålen fick yttorka och därefter gneds de in med lanolin tills det blev överskott på lädrets yta. Efter en tid i högre temperatur togs lanolinöverskottet bort genom försiktig tvättning med bensol.

Träföremålen urlakades med vanligt vatten under några dagar och kokades därefter 24 timmar i alunlösning. De tvättades sedan med vanligt vatten så att ingen alun skulle finnas kvar på träets yta. Efter några dagars torkning överdrogs ytan med ett tunt lager bivax.

Fig. 23. En låg bassäng av vaxduk tillverkades så att tygstyckena kunde bredas ut för rengöring. A shallow wax-cloth basin was constructed in which the pieces of fabric could be spred out for cleaning.

Konserveringsarbetet 1979-81

Margareta Nockert

Fig. 24. Dräkten utställd i museet 1936.

The Bocksten Man's showcase in 1936.

Bockstensmannens dräkt behöll det utseende den fått 1936 under en följd av år. Sandklefs tolkning har återgetts i många historiska och dräkthistoriska sammanhang och gjort dräkten och mannen väl kända.

1978 beslutades att dräkten skulle undersökas på nytt och genomgå en konservering. Arbetet genomfördes vid Riksantikvarieämbetets textilsektion 1979-81¹⁾.

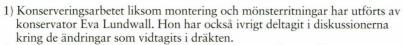
Alla textila delar blev föremål för konservering, alltså även de av Sandklef i ursprungligt skick lämnade fotlapparna, se nedan s. 64. För att kunna göra så riktiga mönsterritningar som möjligt var det viktigt att öppna några sömmar så att plaggen kunde bredas ut i ett plan, vilket också underlättade konserveringsarbetet. Eftersom samtliga sömmar var sekundära, sydda 1936 av skräddarmästare Svensson, var detta inte något problem. Plaggen hade hängt i utställningen under tämligen lång tid och på grund av sin tyngd tänjts ut kraftigt och deformerats (fig. 24). När plaggen tagits isär gjordes trådmarkeringar i varp- och inslagsriktningen med ca 10 centimeters mellanrum, så att ett rutsystem bildades. Detta gjordes för att om möjligt kunna återställa de olika delarna i det skick de hade vid tillskärningen d v s med varp och inslag i rät vinkel mot varandra. Samtliga delar tvättades i vatten²⁾. De lades ut i fuktigt tillstånd på ett rutmönstrat underlag och fixerades med nålar längs trådmarkeringarna. När fragmenten torkat och nålarna lossats hade de olika delarna i det närmaste återfått sin ursprungliga skärningsform. Fållvikningar och veck som bildats i mossen var fortfarande synliga.

Inga spår av den ursprungliga sytråden fanns kvar. Alla sömmar, utom de där stadkant ligger mot stadkant, är sydda med dubbla sömmar. Tygstyckena har först sytts ihop, sedan har båda sömsmånerna vikts åt samma håll och sytts ned mot tyget. Fållarna längs nederkant, ärmlinningar och halsringning är sydda med enkel vikning. Vilken typ av stygn som använts till de olika sömmarna är svårt att bedöma på

grund av det stora antalet stygnmärken i tyget. Möjligen har sömmarna sytts ihop med för- eller efterstygn och sedan har sömsmånerna sytts ned mot tyget med förstygn eller kaststygn³⁾. Vid återmonteringen syddes alla sömmar med smygsöm och sömsmånerna kastades fast åt det håll de strävade. Fållarna gick till skillnad mot sömmarna att sy i de ursprungliga stygnhålen. De har sannolikt varit sydda med kaststygn, vilket också gjordes vid återmonteringen.

Dräkten skulle ställas ut på skonsammast möjliga sätt efter konservering. Det gjorde att de konserveringsåtgärder som innebar direkta ingrepp, t ex förstärkningar vid trasiga partier, kunde inskränkas till ett minimum. Där det fanns behov av lagning eller stöd fästes infärgat linne med glesa stygn på orginaltygets baksida (fig. 25). Pålningshålen på kappa och kjortel lämnades i ursprungligt skick. För struthätta och hosor tillverkades stommar efter respektive skärningsmönster, så att orginalplagget kunde vila mot ett underlag och visas "stående". Hosornas "ben" liksom struthättans "byst" motsvarar alltså på intet sätt mannens utseende eller hur respektive plagg suttit på mannen. De utgör bara bärande underlag som visar föremålens form. Kappa och kjortel, som är relativt tunga plagg, ligger mot tygklädda, lätt lutande skivor (fig. 26).

Dräkten visas nu i ett rum som är avskärmat från dagsljus. Den artificiella belysningen är svag, ca 50 lux, och tänds endast för en kort stund då besökare vistas i rummet. De rigorösa kraven på belysning är påkallade av de skador dräkten fått genom sin tidigare exponering. På 1930-talet var dräkten mättat rödbrun. Nu har den antagit en gråbrun ton. På de mest blekta partierna är tygets yta så torr att den ursprungliga luggen på det valkade tyget försvunnit.

2) I några fall där dräktdelarna var särskilt smutsiga tillsattes Hostapon, ett specialtvättmedel för ömtåliga textilier.

3) För sömmar och sömnadsarbeten i medeltida plagg se, Kjellberg 1981, Østergård 1982, Nockert 1989/90.

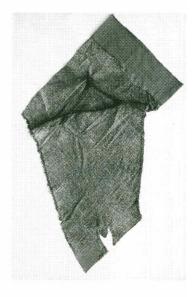

Fig. 25. Vänster hosa under konservering med infärgat stödtyg under de trasiga partierna. Obs de vita trådmarkeringarna i varp- oc inslagsriktning.

Left stocking during conservation with dyed supporting fabric beneath the damaged portions. Note the white threads marking the warp and weft.

Fig. 26. T v kopia av dräkten. T h orginaldräkten i monter från 1981. The Bocksten Man's showcase 1981. Left a copy of the costume.

Dräktens utseende före och efter konserveringen

Margareta Nockert

I föregående kapitel nämndes att alla sömmar i dräkten brustit framför allt beroende på växtfibertrådens instabilitet, men också på grund av den oömma behandling dräkten blev utsatt för vid fyndtillfället. Att bringa ordning i den samling av till stor del sammanhangslösa stycken som fyndet utgjorde var ingen lätt uppgift. Albert Sandklef lyckades sätta samman delarna till vår första och hitintills enda fullständiga medeltida dräkt.

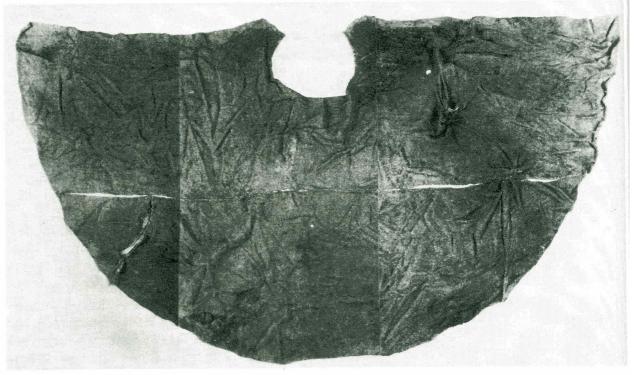
Enligt Sandklefs uppfattning hade dräkten följande sammansättning: kappa/mantel, struthätta, kjortel, hosor, fotlappar, pilkoger och penisfodral av ylletyg, samt bälte, svärdsgehäng, två knivslidor, ett tumskydd och ett par skor av läder.

Den genomgripande undersökning dräkten blev föremål för 1979-81 kom att ge delvis andra resultat än de Sandklef kom fram till 45 år tidigare. I det följande ges därför en detaljerad beskrivning av de olika dräktdelarna, hur Sandklef tolkade dem vid sin undersökning 1936 och hur denna tolkning kom att förändras genom den nu utförda undersökningen.

Kappan/manteln

Som ytterplagg bar mannen en kappa eller mantel sydd av ett nu rödbrunt, valkat ylletyg vävt i treskaftad kypert. Den har pålningsskador på ryggsidan 54 respektive 80 cm nedanför axlarna.

Kappan är halvcirkelformad med rundskuret utsnitt för huvudet, (fig. 27 och 28). Den är öppen i höger sida och hopsydd på höger axel Kappan är sammansatt av två hela vådbredder. Den nedre är skarvad i höger sida, d v s egentligen mitt bak, med ett stycke på "fel" ledd, d v s med varpen i motsatt riktning mot det övriga tyget. I vänster sida skars ett stycke av vid fyndtillfället, men det syddes fast vid rekonstruktionen 1936. Längs nederkanten löper en ca 1 cm bred fåll utom på en sträcka av 45 cm mitt bak där tyget har stadkant (fig. 29). Längs öppningen i

52

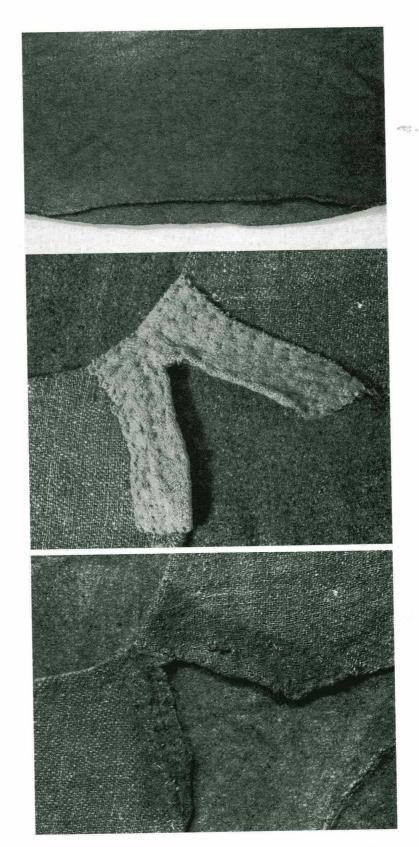
Bildtexter vänster sida Fig. 27. Kappans delar före hopsättningen 1936. The cloak before it was assembled in 1936.

Fig. 28. Sanklefs rekonstruktion av kappan. Sedd från ryggsidan. The cloak viewed from the back following Sandklef's reconstruction.

Bildtext höger sida
Fig. 29. Kappans nedre våd
saknade på mitten några cm för
att uppnå en jämn cirkellinje.
A few cm had been taken out of
the lower length of the cloak, in
the middle, to make a regular
circle.

Fig. 30. På höger axel var kappan hopsydd med en 3 cm lång söm. Över denna hade ett rött tygstycke applicerats. Det röda tyget nådde från halsringningen till axelsprundets främre kant och i det närmaste till den bakre. A V-shaped piece of red fabric had been applied over the seam on the right shoulder.

Fig. 31. Det röda tyget togs bort i samband med konserveringen. The red fabric was detached during the conservation.

höger sida finns också stadkanter och inga sömmar. Halsringningen har en 1 cm bred fåll. På vänster axel finns en 5 cm lång inprovning och en kraftig uttänjning i tyget efter axeln. På höger axel var kappan hopsydd med en 3 cm lång söm och över sömmen hade ett rött V-format tygstycke sytts fast. Det röda tyget nådde från halsringningen till axelsprundets främre kanter och i det närmaste till den bakre. Tygstycket hade invikta kanter mot axelsprundet och i övrigt öppna kanter. Det var fastsytt med fem parallella rader med små förstygn. Det röda tyget hade placerats på höger axel eftersom stadsläkaren 1936 sagt att han sett ett rödaktigt tygstycke vid kappans axel. För att fastställa om iakttagelsen var riktig, jämförde Sandklef stygnmärkena på manteln och på det röda tyget. Han ansåg sig kunna se att bevis förelåg för denna placering¹⁾. I samband med den nu avslutade konserveringen togs det röda tygstycket loss (fig. 31). Det fuktades i vatten och fick torka så att eventuella gamla veck eller sömmar skulle framträda. Utöver en 0,5 cm bred fållvikning längs V-ets insida kunde inga säkra sömspår eller stygnmärken urskiljas. Sömmen på höger axel, bestående av fyra stygn, togs isär. 1936 hade ett 2 cm brett och 13 cm långt tygstycke sytts fast längs axelöppningen på ryggstycket. Det hade en 1 cm bred fållvikning mot utsidan. Kapptyget hade lagts med öppen kant under detta tygstycke. Även detta togs bort. Nu framkom tydliga stygnmärken både på fram- och bakstycket som visade att styckena varit hopsydda med en 10 cm lång söm längs höger axel (fig. 32). Det finns vare sig stygnmärken eller avtryck i tyget som antyder att det röda tygstycket skulle ha varit placerat över axelsömmen. Det har däremot skyddat höger axel från blekningsskador sedan 1936, varför en tydlig markering nu visar var det suttit i mellantiden.

Kappan togs helt isär vid konserveringen vilket betyder att nedre våden, "bakkilen" och den gamla lagningen lossades (fig. 33). Fållen runt halsringningen och nederkanten togs upp, liksom inprovningen på

Fig. 32. När axelsömmen tagits isär och ett tillsytt fragment på bakstycket avlägsnats, syntes stygnmärken på kappans framoch bakstycke som visade att de ursprungligen varit hopsydda med en 10 cm lång axelsöm. After the shoulder seam of the cloak had been taken apart and a fragment of the back removed, traces of stitches emerged on the front and back of the cloak which clearlay showed them to have originally been sewn together with a 10 cm long shoulder seam.

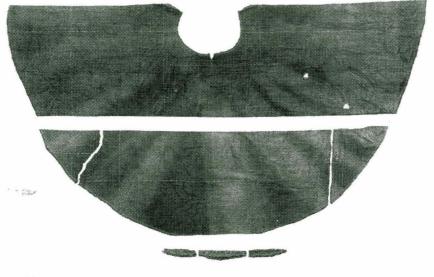

Fig. 33. Kappans olika delar före hopsättningen. Nederst de felande styckena från nederkanten som påträffades dels på kappans axel, dels på struthättans axelslag. Missing pieces from the lower edge of the cloak were found on its shoulder and on the shoulder cape of the hood.

Fig. 34. Mönsterritning över kappan. Kraftiga linjer markerar stadkanter på tyget, prickade linjer pålningsskador. Ritning: E. Lundwall.

Pattern drawing of the cloak. Bold lines indicate selvages in the fabric, and the dashed lines indicate damage inflicted by the stakes. Line drawing by E. Lundwall.

Fig. 35. Kappan sedd från framoch ryggsidan efter konservering. The cloak, viewed from the front and the back after conservation.

vänster axel. Några spår av foder kunde inte upptäckas, vare sig i sömmar eller fållvikningar.

Vid mönsterritningen visade det sig att det fattades några centimeter på mitten av den nedre våden för att cirkellinjen skulle bli fullständig. Med tanke på att kappan för övrigt är ytterst välskuren, föreföll det inte rimligt att nederkanten skulle ha avslutats på ett sådant sätt. Det saknades ett 45 cm långt stycke med en största bredd av ca 5 cm. Den fållade tygbit som togs bort från höger axel visade sig passa in i kappans nederkant. Tyget var av samma kvalitet och fållvikningen var 1 cm bred och svagt rundad. När stycket placerats in vid vådens stadkant fattades ytterligare ca 30 cm. Det felande stycket påträffades vid konserveringen av struthättan där det var fastsytt vid axelslagets nedre kant som en i färg och kvalitet något avvikande dekoration (fig. 43). Det var två

stycken, 15 respektive 18 cm långa och 1 cm breda, fragment med svagt rundade kanter och 1 cm breda fållar.

Kappan är påtagligt välskuren. Som framgår av mönsterritningen (fig. 34) är det infällda stycket på nedre vådens högra sida, den s k bakkilen, skuren med lätt svängda kanter. Detta ger kappan ett mjukt och vackert fall bak. Bakstycket är något längre än framstycket vilket både gör att den faller vackert och blir bekväm att bära. Inprovningen på vänster axel tillsammans med snedskärningen på höger axel ger kappan bra passform över axelpartiet (fig. 35).

Mått: längd ca 110 cm. Vidd nedtill 380 cm. Sidöppningens längd baktill 99 cm, framtill 92 cm. Halsringningens omkrets 76 cm. Övre vådens största längd 240 cm, nedre 175 cm. Bakkilen ca 31x41 cm.

Trådtäthet: varp ca 12 Z-spunna trådar/cm, inslag 8 S-spunna trådar/cm.
Varpen är liksom i de övriga tygerna hårdare spunnen än inslaget.
Tyget vävt med två alternerande inslag.
Vådbredd: ca 60 cm.
Tygåtgång: ca 415 cm
Det V-formade röda tygstycket är 13 cm långt och 8 cm brett.
Trådtäthet: varp 12 Z-spunna trådar/cm, inslag 10-12 S-spunna trådar/cm.

Kjorteln

Under kappan bar mannen en kjortel av nu gulbrunt - på avigsidan rödbrunt - ylletyg vävt i treskaftad kypert. Tyget har ursprungligen varit valkat. Det syns nu bara på avigsidan och i sömmarna. På rätsidan är tyget tämligen nött. Man kan urskilja en viss olikhet i kvalitet mellan huvudstycket, ärmarna och kilarna, men skillnaden är inte så markant, att det behöver betyda, att dessa delar varit av annat tyg.

Runt midjan, ca 56 cm nedanför axlarna, syns en 5 cm bred, ljus markering efter bältet (fig. 36). Mossens kemiska processer har här inte förändrat tygets färg på samma sätt som på resten av kjorteln. En mindre tydlig markering efter struthättans axelslag syns på övre delen av kjortelns liv.

Fram- och bakstycke är skurna i ett stycke, vilket betyder att axelsömmar saknas. Ett i det närmaste runt hål har skurits ut för huvudet. Kjortelvidden har ökats ut nedtill med kilar mitt fram, mitt bak och i sidorna. Mitt fram och mitt bak är tyget uppklippt 58 cm. Mitt fram är en 48 cm bred kil infälld. Den består av två, på mitten hopsydda, stycken som lagts mot sprundets fållvikning på plaggets insida. Kilen mitt bak är ungefär lika stor men klippt i ett stycke. För att utseendemässigt överensstämma med framkilen har man sytt ett veck längs kilens mittlinje, en s k falsk söm. Kilarna i sidorna är till skillnad mot fram- och bakkilarna tagna på fel ledd, d v s med inslagsriktningen i kjortelns längdriktning. I höger sida har två kilar fällts in, i vänster endast en.

Ärmringningarna är flacka och något olika skurna. Ärmarna är rakt skurna upptill utan antydan till ärmkulle. De är vida upptill och smalnar av mot handleden. Vänster ärm är skuren i ett stycke med två små

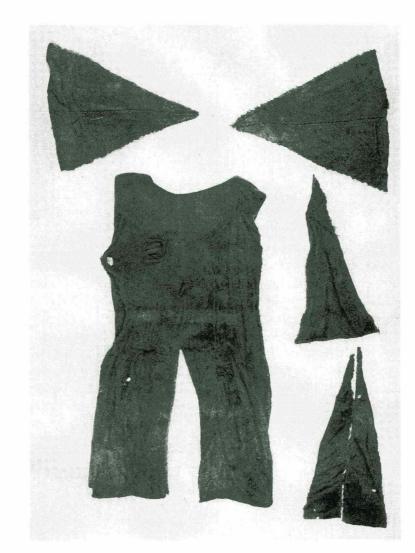
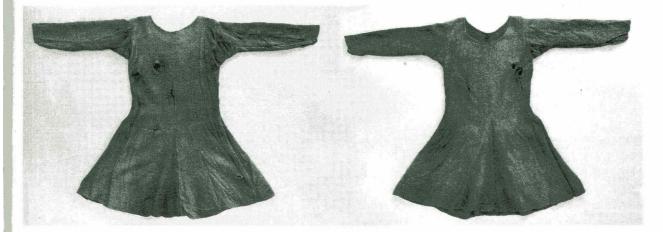
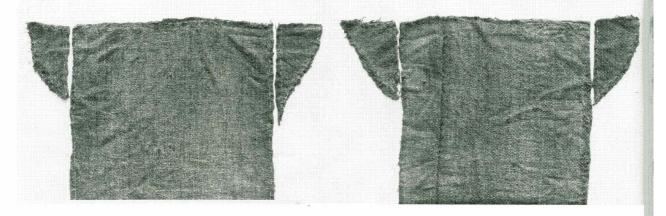

Fig. 36. Kjorteln sedd från ryggsidan tillsammans med samtliga kilar före rengöring och hopsättning 1936.

The tunic viewed from behind and the gores prior to cleaning and reconstruction in 1936.

Fig. 37. Kjorteln sedd från framsidan och ryggsidan efter Sandklefs rekonstruktion The tunic after Sandklef's reconstruction viewed from the front and from behind.

infällda kilar upptill på ärmens undersida. Höger ärm är hopskarvad av två delar: en större framdel och en smalare bakdel. Liksom vänster ärm har den två infällda kilar. Nedtill är ärmarna avslutade med en 1 cm bred fåll.

Inte heller i kjorteln påträffades några spår av foder.

Endast smärre förändringar gjordes på kjorteln i förhållande till Sandklefs rekonstruktion (fig. 37). Veck på ärmar och ärmkilar visade att bakre kilen på höger ärm och främre kilen på vänster ärm skulle byta plats (fig. 38). Detta medförde att måtten på ärmarnas överdelar bättre stämde överens med ärmringningarnas mått.

Vänster	ärms öve	erdel	1936	50 cm	Höge	er ärms	överdēl	1936	58 cm
>>	>>	"	1981	53 cm	"	>>	"	1981	55 cm
"	ärmhål			52 cm	"	ärmhå	1		54 cm

Enligt Sandklefs uppfattning hade ärmarna sprund nedtill, d v s de var inte hopsydda hela vägen²⁾. Någon märkbar skillnad på stygnmärken i ärmarnas övre och nedre delar som skulle motivera detta kunde inte urskiljas. Eftersom vidden vid handlederna var tillräcklig för att plagget skulle kunna tas på och av obehindrat syddes ärmarna ihop ända ned (fig. 40).

Vid återmonteringen gjordes justeringar av övriga kilar så att påtagliga veckmarkeringar från tiden i mossen följdes (fig. 41).

Mått: hela kjortelstyckets längd 230 cm. Vidd nedtill 250 cm. Halsringningens omkrets 82 cm. Ärmlängd höger 61 cm, vänster 59,5 cm. Ärmvidd nedtill höger 23 cm, vänster 22 cm.

Trådtäthet: varp 8-9 Z-spunna trådar/cm, inslag 7-8 S-spunna trådar/cm. Stadkant i en sida. Bevarad vådbredd 55 cm.

Trådtäthet ärmarna: varp 9 Z-spunna trådar/cm, inslag 7-8 S-spunna trådar/cm. Trådtäthet kilarna: varp 10 Z-spunna trådar/cm, inslag 7 S-spunna trådar/cm respektive varp 10 Z-spunna trådar/cm och inslag 8 S-spunna trådar/cm. Tygåtgång: ca 450 cm.

Fig. 38. Vänster och höger ärm under konservering med kilarna placerade så att veckbildningarna överensstämmer på de olika delarna.

Left and right sleeve during conservation, with the gussets positioned so that the pleats will tally between differents parts.

Fig. 39. Mönsterritning över kjorteln. Ritning E. Lundwall. Pattern drawing of the tunic. Line drawing by E. Lundwall.

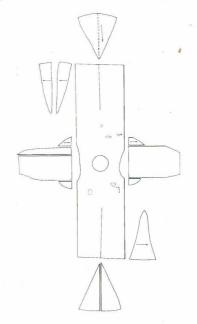

Fig. 40. Höger ärm sedd framifrån efter konservering. The front of the right sleeve after conservation.

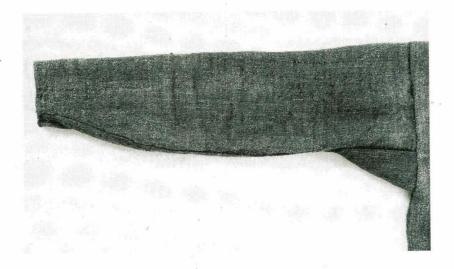

Fig. 41. Kjorteln från framsidan efter konservering.

The tunic after conservation viewed from the front.

Struthättan

På huvudet bar mannen en struthätta sydd av ett nu tämligen mörkt brunt, kraftigt valkat ylletyg vävt i treskaftad kypert. Tyget i hättan är det bäst bevarade i dräkten och förefaller ha varit nytt, när det hamnade i mossen.

Hättan, axelslaget, d v s den del som täcker skuldrorna och bröstets övre del, och strutens övre del, är skurna i ett stycke. Ansiktsöppningen följer tygets ena stadkant. För att få tillräcklig vidd på axelslaget har kilar fällts in både mitt fram och mitt bak.

Struthättan genomgick en del förändringar jämfört med den tidigare rekonstruktionen (fig. 43).

För att få en jämn sneddning längs hela sömmen baktill på axelslaget var två små kilar infällda längst ned vid fållen. Framtill var axelslaget hopsytt längs den snedskurna kanten under hakan fram till stadkanten och sedan längs med denna. För att få axelslaget rundat nedtill hade nederkanten skarvats i båda sidor. Från framsömmen och bakåt hade ett långt och smalt stycke placerats in i båda sidor. I höger sida hade ytterligare ett stycke sytts på efter det större fragmentet. Framför det större fragmentet hade dessutom ett stycke i något avvikande färg sytts fast. Detta hörde hemma i kappans nederkant som nämnts på s. 55. Efter det större fragmentet satt på vänster sida ytterligare ett stycke av struthättans tyg. Struten var skarvad på två ställen: de övre delarna hade söm på undersidan medan den nedre var skuren i två delar med söm både på över- och undersidan.

Fig. 42. Struthättan före rengöring 1936.

The hood before cleaning 1936.

Fig. 43. Sandklefs rekonstruktion av struthättan.

The hood after Sandklef's reconstruction.

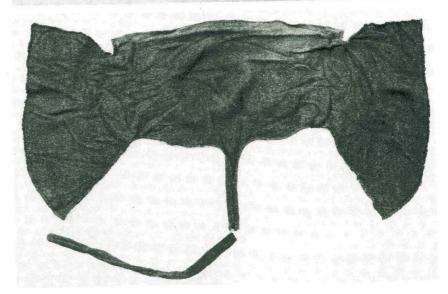

Fig. 44. Struthättan isärtagen för konservering. The hood dismantled for conservation.

Hättan togs helt isär vid konserveringen. Inga spår av foder påträffades. När struthättan tvättats och tyget lagts trådrakt märktes det tydligt att den varit felmonterad på flera ställen. Tydligast syntes detta mitt fram. Hättor med stort axelslag kräver stor vidd på slaget för att det ska gå över axlarna utan att strama. Vidden uppnår man genom att framoch baksömmarna skärs till med kraftig sneddning. I baksömmen finns denna snedskärning och dessutom en infälld kil närmast fållen för att fullfölja den sneda linjen. Framtill finns samma sneddning fram till tygets stadkant. För att få ut full vidd också framtill, behöver en kil fällas in liksom i baksömmen. På Sandklefs rekonstruktion hade detta inte beaktats. Den saknade framkilen hade istället placerats baktill på axelslaget som en något omotiverad nedhängande lapp (fig. 43). Kilen saknade ett hörn för att passa in fullständigt framtill. Denna del återfanns i baksömmen, där två istället för en kil fällts in.

Struthättan

På huvudet bar mannen en struthätta sydd av ett nu tämligen mörkt brunt, kraftigt valkat ylletyg vävt i treskaftad kypert. Tyget i hättan är det bäst bevarade i dräkten och förefaller ha varit nytt, när det hamnade i mossen.

Hättan, axelslaget, d v s den del som täcker skuldrorna och bröstets övre del, och strutens övre del, är skurna i ett stycke. Ansiktsöppningen följer tygets ena stadkant. För att få tillräcklig vidd på axelslaget har kilar fällts in både mitt fram och mitt bak.

Struthättan genomgick en del förändringar jämfört med den tidigare rekonstruktionen (fig. 43).

För att få en jämn sneddning längs hela sömmen baktill på axelslaget var två små kilar infällda längst ned vid fållen. Framtill var axelslaget hopsytt längs den snedskurna kanten under hakan fram till stadkanten och sedan längs med denna. För att få axelslaget rundat nedtill hade nederkanten skarvats i båda sidor. Från framsömmen och bakåt hade ett långt och smalt stycke placerats in i båda sidor. I höger sida hade ytterligare ett stycke sytts på efter det större fragmentet. Framför det större fragmentet hade dessutom ett stycke i något avvikande färg sytts fast. Detta hörde hemma i kappans nederkant som nämnts på s. 55. Efter det större fragmentet satt på vänster sida ytterligare ett stycke av struthättans tyg. Struten var skarvad på två ställen: de övre delarna hade söm på undersidan medan den nedre var skuren i två delar med söm både på över- och undersidan.

Fig. 42. Struthättan före rengöring 1936.

The hood before cleaning 1936.

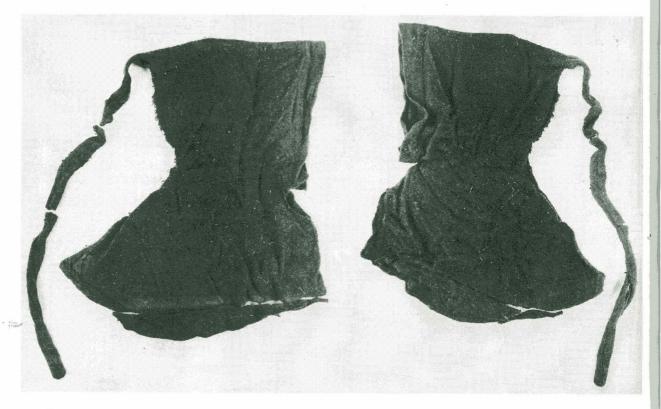

Fig. 43. Sandklefs rekonstruktion av struthättan. The hood after Sandklef's reconstruction.

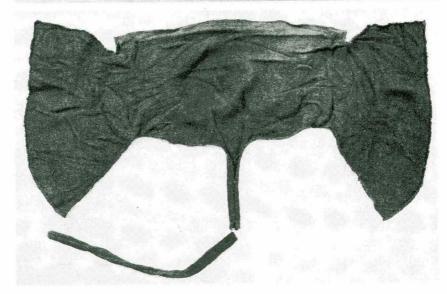

Fig. 44. Struthättan isärtagen för konservering. The hood dismantled for conservation.

Hättan togs helt isär vid konserveringen. Inga spår av foder påträffades. När struthättan tvättats och tyget lagts trådrakt märktes det tydligt att den varit felmonterad på flera ställen. Tydligast syntes detta mitt fram. Hättor med stort axelslag kräver stor vidd på slaget för att det ska gå över axlarna utan att strama. Vidden uppnår man genom att framoch baksömmarna skärs till med kraftig sneddning. I baksömmen finns denna snedskärning och dessutom en infälld kil närmast fållen för att fullfölja den sneda linjen. Framtill finns samma sneddning fram till tygets stadkant. För att få ut full vidd också framtill, behöver en kil fällas in liksom i baksömmen. På Sandklefs rekonstruktion hade detta inte beaktats. Den saknade framkilen hade istället placerats baktill på axelslaget som en något omotiverad nedhängande lapp (fig. 43). Kilen saknade ett hörn för att passa in fullständigt framtill. Denna del återfanns i baksömmen, där två istället för en kil fällts in.

Fig 45. Struthättan efter konservering.

The hood after conservation.

62

På fotografier från 1936 syns ett veck vid hättans högra framkant. Ett likartat veck finns också på det röda V-formade tygstycket som Sandklef, efter stadsläkarens uppgift, placerade på kappans högra axel. Stadsläkarens iakttagelse tyder på att tygstycket kanske har suttit i axelhöjd någonstans på dräkten. Som tidigare nämnts finns inga bevis för att det skulle ha hört samman just med kappan. En alternativ placering på struthättan styrks endast av de veckbildningar som syns på fotografier från 1936, inte av några stygnmärken på hättan. Trots detta förefaller en placering framtill på hättan mera sannolik (fig. 45). Diskussionen om placeringen av det röda tyget kommer troligen att fortsätta.

Man har haft ont om tyg när hättan skulle skäras till. Detta märks tydligt i nederkanten som bör vara mjukt rundad. Här har det varit nödvändigt att skarva tyget med två långsmala, svagt rundade stycken, ett på varje sida. I vänster sida har dessutom ett mindre stycke fällts in baktill. Även i höger sida skulle ett litet stycke ha behövts för att ge en jämn rundning i nederkanten, men det har inte återfunnits.

Mått: höjd från hjässan till nederkanten 69 cm. Halsvidd 65 cm. Ansiktsöppningens omkrets 70 cm. Vidd nedtill 160 cm. Strutens längd 90 cm, bredd upptill 3,5 cm, nedtill 2-3 cm. Trådtäthet: varp 12 Z-spunna trådar/cm, inslag 8 S-spunna trådar/cm. Vådbredd: 65 cm.

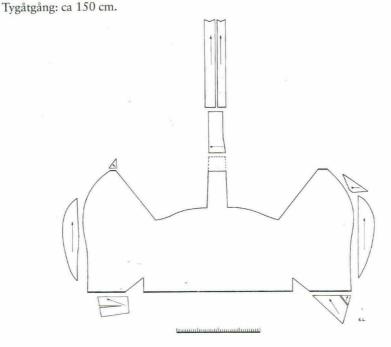

Fig. 46. Mönsterritning över struthättan. Kraftiga linjer markerar stadkanter på tyget, pilarna varpriktning. Ritning: E. Lundwall. Pattern drawing of the liripipe hood. Thick lines indicate selvages in the fabric, the arrows show the warp direction. Line drawing by E. Lundwall.

Hosorna och fotlapparna

På benen bar mannen långa hosor eller strumpor av ett nu ljust gulbrunt ylletyg vävt i treskaftad kypert (fig. 47 och 48). Tyget har ursprungligen varit valkat. Det är nu nött på rätsidan utom där tyget ligger skyddat i veck. På avigsidan finns den valkade ytan kvar utom över knäna där tyget är mycket nött.

Tyget är taget på helsnedd vid tillskärningen för att öka hosornas elasticiteten. Hela vådbredden har använts till en hosa och båda stadkanterna finns bevarade; den ena upptill på benet, den andra under foten (fig. 49). De har varit hopsydda med söm baktill på benet. Nedtill är benen uppklippta så att ett kilformat stycke går ned över foten och ett rektangulärt stycke går ned på vardera sidan av foten. Mittfliken saknar fållvikningar, men har stygnmärken runt om. Båda de rektangulära styckena har fållvikningar mot rätsidan närmast mittfliken. Längs stadkanten under foten finns inga synliga stygnmärken.

Hosorna når upp på låret och är avslutade i spets framtill. De har hållits uppe med läderremmar som är fästade på tre ställen, dels på vardera sidan om knät, 9 respektive 11,5 cm från baksömmen, dels 18

Fig. 47. Hosornas ben före rengöring 1936. The hose before cleaning in 1936.

Fig 48. Sandklefs rekonstruktion av hosorna.

The hose as reconstructed by Sandklef.

64

Fig. 49. Höger hosa isärtagen. The right stocking dismantled.

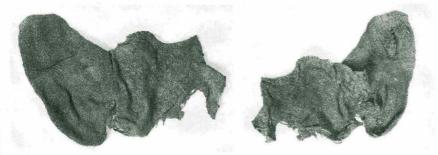

Fig. 50. Fotlapp som legat under höger fot (A). Footwrap from under the right foot.

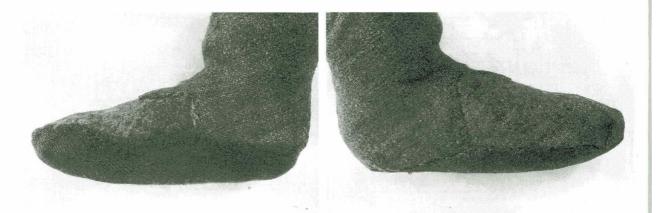

Fig. 51. Fotlapp som varit vikt om främre delen av höger fot (B). Footwrap formerly folded round the front part of the right foot.

Fig. 52. När fotlapparna A och B tagits bort påträffades två fortfarande sammanhängande tygstycken som utgjort höger hosas fot. Th sedd från insidan, tv från utsidan.

After the footwraps A and B had been removed, two pieces of fabric were found which were still joined together and had made up

the foot of the right stocking.

cm nedanför hosans spets där remmarna går ihop. Remmen på höger hosa består av två hopsnodda läderremmar, på vänster av en ensam 0,4 cm bred läderrem. Fotografier från 1936 visar att remmarnas längd vid översta fästpunkten då var ca 10 respektive 2,5 cm.

De tygstycken som låg svepta kring mannens fötter lämnade Sandklef orörda. Tygstyckena tolkades som fotlappar. De antogs ha varit svepta kring fötterna utanpå hosornas nedre flikar och på så sätt hållit dessa på plats.

Till höger fot hörde sex tygbitar. Alla är av ylletyg i treskaftad kypert med likartad täthet, ursprungligen valkade och nu i nästan samma bruna färg. Under foten låg ett närmast kvadratiskt stycke med avtryck efter foten (A). Tyget har en mjuk inskärning från ena långsidan (fig. 50). Några stygnmärken syns inte. Troligen har tyget hört till något utnött klädesplagg och sekundärt använts som fotlapp.

Delvis innanför det rektangulära tygstycket låg ett stycke som varit vikt om fotens främre del (B), (fig. 51). Fragmentet har invikta kanter på två sidor och tydliga stygnmärken från tygets ursprungliga, nu okända användning.

När de två lösa fotlapparna avlägsnats påträffades två, fortfarande sammanhängande, tygstycken som utgjort hosans fot (fig. 52). Något tvivel om hur fotdelen varit hopsatt råder inte tack vara vikningar och stygmärken. Det stycke som legat under foten är rektangulärt, men kanterna har vikts in så att det bildar en sula (C). Över foten låg ett närmast triangulärt stycke, ljusare brunt än suldelen, och tillskuret på helsnedd (D). På två sidor finns tydligt markerade tygvikningar och stygnmärken som stämmer överens med suldelens. På den tredje sidan, som legat över vristen, finns dels en djup markering i tyget efter den trekantiga fliken på hosskaftets nederdel, dels märken efter stygn. På båda sidor om den trekantiga fliken finns dessutom klart framträdande markeringar efter hosans båda nedre sidostycken. Hosans skaft har varit fastsytt utanpå fotens överdel, vilket tydligt framgår av avtrycket efter den trekantiga fliken. De nedre sidostyckena har varit hopsatta under foten som en hälla. Denna har sedan legat inuti "fotdelen" när

Fig. 53. Höger hosfot rekonstruerad efter vikningar och avtryck på fot- respektive skaftdelen.

The right foot of the hose, reconstructed according to creases and impressions on the foot and

leg respectively.

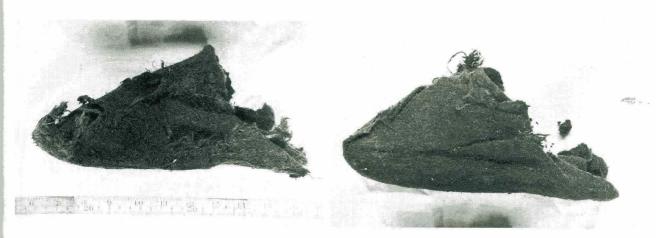

Fig. 54. Vänster fotdel 1936. The left foot of the hose in 1936.

sulan sytts till utanpå hällan. Konstruktionen visar att detta inte är den ursprungliga foten. Denna har blivit sliten undertill och försetts med en ny sula (fig. 53).

Inuti höger fot fanns ytterligare två små fragment. Det ena är ett litet triangulärt stycke med stadkant (E), som sannolikt tillhört hosans nu trasiga hälparti. Det andra stycket är mycket nött och kan möjligen ha använts som fotlapp (F).

Till vänster fot hörde tre tygstycken (fig. 54). Ytterst låg ett stort fragment som varit vikt om större delen av foten (G). Den del som låg över vristen har en 1 cm bred invikt kant. När tygstycket vikts ut, rengjorts och lagts trådrakt, visade det sig vara en överdel till ett livplagg. Fållvikningen, som legat över foten, var plaggets halsringning (fig. 55). I ena sidan finns spår efter plaggets axelsöm och i båda sidor efter sidokilar. Axelbredden är 7 cm och halsringningens vidd 44 cm med ett största djup av 14 cm. Under fållvikningen i halsringningen påträffades ytterst små rester av tyg, troligen linne, som kan ha utgjort

Fig. 55. Den yttre fotlappen från vänster fot. Ursprungligen överdelen till ett livplagg med halsringning och rester av sidokilar.

The outer footwrap from the left foot, originally the upper part of a garment with neck opening and traces of side gores.

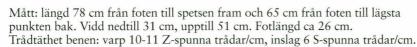

rester av ett foder. Sidokilen i höger sida börjar 12 cm nedanför axelns högsta punkt och i vänster sida 16 cm nedanför axelsömmen. Avståndet mellan kilarna är 40 cm.

Innanför fotlappen låg ett kraftigt valkat, trekantigt stycke med samma utseende som det som låg över höger fot (H) (fig. 56). Samma typ av avtryck efter hosans skaftdel fanns också. Fragmentet har alltså utgjort höger fots framdel. Det har varit fastsytt vid skaftdelen och har haft söm under foten. Foten är mycket sliten undertill, men några spår efter en sekundär sula finns inte. Det tredje fragmentet är ett närmast trekantigt stycke som saknar både stygnmärken och tydbara avtryck (I). Enligt Sandklef låg detta stycke under hela foten och bakom hälen.

Hosorna visade sig alltså vara försedda med både fötter och lösa fotlappar (fig. 57-58).

Hosornas skaft har klippts till efter varandra ur samma tygstycke vilket framgår av de vävfel som går tvärs över båda skaften.

Tyget är vävt med två alternerande inslag. Vådbredd: 68-70 cm.

Tygåtgång: ca 115 cm

Fotlapparna:

(A) varp 8 Z-spunna trådar/cm, inslag 6 S-spunna trådar/cm. Mått: 25x56 cm.

(B) varp 10 Z-spunna trådar/cm, inslag 6 S-spunna trådar/cm. Mått: 18x20 cm

(C) varp 8 Z-spunna trådar/cm, inslag 6 S-spunna trådar/cm. Mått: sulan utvikt 16x30 cm.

(D) varp 8 Z-spunna trådar/cm, inslag 7 S-spunna trådar/cm. Mått: 20x17 cm.

(E) varp 7 Z-spunna trådar/cm, inslag 5-6 S-spunna trådar/cm. Mått: 29x9 cm.

(F) varp 10 Z-spunna trådar/cm, inslag 6 S-spunna trådar/cm. Mått: 25x16 cm.

(G) varp 10 Z-spunna trådar/cm, inslag 7 S-spunna trådar/cm, varp 10 Z-spunna trådar/cm, inslag 6 S-spunna trådar/cm. Mått:48x31 cm.

(H) varp 9 Z-spunna trådar/cm, 7 S-spunna trådar/cm. Mått: 23x25 cm.

(I) varp 9 Z-spunna trådar/cm, inslag 6 S-spunna trådar/cm. Mått: 26x24 cm.

Fig. 56. Vänster strumpfots överdel med markering och avtryck efter skaftdelen. The upper part of the left stocking foot, with marks to show impressions from the leg of the stocking.

Fig. 57. Vänster hosfot med fotlappar.

Left foot of the hose with footwraps.

68

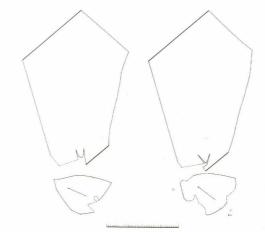

Fig. 59. Mönsterritning över hosorna. Ritning E. Lundwall. Pattern drawing of the hose. Line drawing by E. Lundwall.

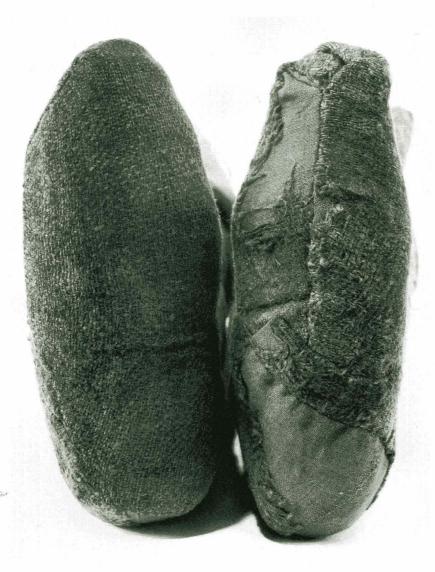

Fig. 60. Båda hosfötterna sedda från undersidan. Both feet of the hose, viewed from underneath.

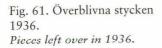
70

Kogret som blev en hosa

När Sandklef var klar med struthätta, kjortel, mantel och hosor återstod ett egendomligt föremål av ylletyg. Han skriver: "Jag kände mig faktiskt som den dåliga urmakare, som efter att ha reparerat ett ur fick ett hjul över - dräkten var färdig, allt passade ihop, och ingenstans kunde jag placera dessa tygstycken"⁴). Sandklef syftade på dels två kilformade stycken, dels ett större fragment tillskuret på helsnedd (fig. 61).

Genom att räkna stygn och granska sömmar ansåg Sandklef sig kunna bevisa att tygstyckena varit hopsydda till en påse, litet vidare upptill än nedtill och med dubbel botten (fig. 62-63). Han föreslog att det använts som pilkoger eftersom det fanns ett hål i den dubbla bottnen och att tyget innehöll rost⁵⁾.

Det större stycket är, som nämnts, skuret på helsnedd över en fullständig vådbredd på 53 cm. Den ena änden är avsmalnande i spets. Den andra är skuren så att den yttersta delen bildar en triangel som på

mitten hänger samman med huvudstycket 2 cm på mitten. Stygnmärken finns längs alla kanter. Ca 10 cm nedanför spetsen finns ett område där tyget är uttänjt och kraftigt nött.

Både tillskärning och nötning visar att föremålet ursprungligen varit en hosa som nått ett gott stycke ovanför knät. Nötningen tyder på att den kan ha varit en vänsterhosa. Det finns inga spår av upphängningsanordning.

Till skillnad mot de hosor mannen hade på sig, saknar denna hel fot. Det triangulära stycket vid benets nedre del har legat över foten och gått ned som en liten hälla under foten.

Om de två kilformade styckena ursprungligen har tillhört hosan, eller om de hört till något annat plagg, är inte lätt att avgöra. Båda kilarna har vardera en stadkant. Möjligen är de skurna av olika tyg. Den ena kilen är sliten på insidan på samma sätt som själva hosan (fig. 64), vilket möjligen talar för ett samband. Vid återmonteringen placerades de upptill på hosan, d v s på ungefär samma plats som Sandklef placerade den. Det är naturligtvis också fullt möjligt att de kan ha hört hemma på ett helt annat, nu förkommet, plagg.

Mått: längd från spetsen till fotens ovansida 60 cm. Vidd upptill 47 cm, nedtill 29 cm. Trådtäthet: varp 9 Z-spunna trådar/cm, inslag 7 S-spunna trådar/cm. Vådbredd: 53 cm.

Kil I, varp 8 Z-spunna trådar/cm, inslag 7 S-spunna trådar/cm. Mått: 16x30 cm. Kil II, varp 10 Z-spunna trådar/cm, inslag 6 S-spunna trådar/cm. Mått: 18x30 cm.

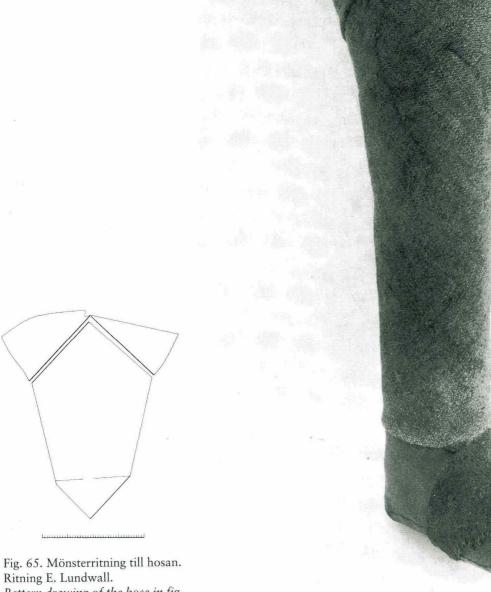

Fig. 62. Pilkoger efter Sandklefs rekonstruktion.

Quiver as reconstructed by Sandklef.

Fig. 63. Högra bilden det s k pilkogret vänt ut och in. *The quiver turned inside out.*

Fig. 64. Det s k pilkogret nu rekonstruerat till hosa. The "quiver" that turned in to a hose.

Pattern drawing of the hose in fig. 64. Line drawing by E. Lundwall.

"Penisfodralet"

Sandklef antog till att börja med att samtliga "överblivna" tygstycken hörde samman med det s k pilkogret. Det visade sig emellertid när detta syddes samman att det fanns ännu en påse av tyg, men betydligt mindre än det förmodade pilkogret. Tygpåsen låg bland de omrörda föremålen. Den hade från början uppenbarligen legat väl skyddad, eftersom den inte var bemängd med torv på någon sida av tyget. Inuti tygpåsen låg ett stycke skrumpnad hud. Sandklef antog att det var de bevarade resterna av mannens scrotum och fann det följaktligen sannolikt att påsen varit använd som skydd för genitalia⁶). Den skulle då kunna ha hängt i något snöre av växtfibermaterial som nu försvunnit. Som framgått ovan av den rättsmedicinska undersökningen, har denna mjukvävnadsrest inte kunnat identifieras (se s. 23).

I tidningsartiklar från 1936 kallar Sanklef påsen för "en pung av tyg för penningar och andra små föremål", vilket får anses vara en rimligare tolkning⁷⁾. Om påsen hängt i bältet utanpå kjortel, men under kappan, kan det förklara frånvaron av torv på tyget.

Naturligtvis kan det ifrågasättas om tyget ursprungligen varit ämnat till en påse. Något bevis finns inte, men inte heller något som direkt motsäger tolkningen. Tyget återmonterades till en triangulär påse som tidigare, med söm i ena sidan, svagt rundad nedtill och öppen i den övre spetsen (fig. 67). Påsen är trasig upptill och ett stycke ned i sömmen.

Mått: utbredd 18x18 cm.

Trådtäthet: varp 8 Z-spunna trådar/cm, inslag 7 S-spunna trådar/cm. Tyget har ursprungligen varit valkat, men på framsidan är den nu nött.

- 1) Sandklef, 1937, s. 16, 1943, s. 131.
- 2) Sandklef, 1937, s. 12.
- 3) Sandklef, 1943, s. 135.
- 4) Sandklef, 1943, s. 141
- 5) Sandklef, 1938, s. 8. Analys av tråd från kogret och ett prov från någon annan, ej närmare preciserad, del av dräkten, visade att tråden från kogret innehöll betydligt mera järn än det andra provet (Nyström analysrapport i Museets i Varberg arkiv).
- 6) Sandklef ,1943, s. 143.
- 7) Hallandsposten 4/9 1936 och Varbergsposten 4/9 1936.

Fig. 66. Det s k penisfodralet isärtaget.

The codpiece dismantled.

Fig. 67. Tygpåsen återmonterad. *The cloth bag re-assembled.*

Dräkthistorisk översikt

Margareta Nockert

Som inledning till diskussionen om och kring de plagg som ingår i Bockstensmannens dräkt ges först en sammanfattning av dräktens utseende i Norden under framför allt 1200- och 1300-talen. I det härpå följande kapitlet tas de plagg som ingår i Bockstensdräkten upp till en detaljerad granskning.

I de nordiska länderna har dräktmodet utvecklats på ungefär samma sätt som på kontinenten och naturligtvis under påverkan därifrån. Nyheterna satte möjligen in långsammare och formerna var kanske något mindre utpräglade här än på kontinenten.

Kunskapen om den medeltida dräkten kan i huvudsak hämtas från tre källor: skriftliga belägg, avbildningar och bevarade plagg.

I diplomatarier och sagalitteratur finns en rik flora av dräkttermer, men vanligtvis saknas detaljerade beskrivningar. Diplomen är säkert daterade, medan sagorna kräver en viss försiktighet i fråga om tidsbestämningar. Den norske filologen Hjalmar Falk gav 1919 ut ett grundläggande arbete rörande västnordisk textilterminologi. Han går igenom och förklarar textila benämningar som förekommer främst i norska och isländska medeltida texter¹⁾.

Från den samtida bildkonsten finns ett rikhaltigt dräktmaterial både inom måleriet, från det arkitekturbundna till de illuminerade handskrifterna, och skulpturen alltifrån gravmonument till sigill.

Norden intar en särställning när det gäller antalet bevarade dräktplagg från medeltiden. Detta beror inte minst på det stora antalet fynd från den nordiska kolonin Herjolfsnes på Grönland. Isländska nybyggare slog sig ned på Grönland i slutet av 900-talet och den nordiska kolonin kom att existera under nästan 500 år. Anledningen till att bosättningen upphörde någon gång under slutet av 1400-talet är inte helt klarlagd. Förbindelserna mellan Grönland och det gamla moderlandet Norge var dessförinnan täta. Hur modet spreds till Grönland visar t ex ett brev från biskopen i Bergen 1308 till biskopen i Gardar, där denne får sig tillsänt "en mantel, en surkot och en hätta av ljusblått tyg

ETRITA

fodrade med svart skinn och därtill en kjortel av samma tyg "2).

Vid utgrävningar som gjordes på Herjolfsnes kyrkogård 1921 under ledning av den danske arkeologen Poul Nørlund påträffades 14 mer eller mindre välbevarade livplagg, 17 hättor, ett antal andra huvudbonader och några hosor³). Herjolfsnesplaggen har använts som svepning vid begravning och är inga fullständigt sammansatta dräkter i likhet med Bockstensmannens.

Under vikingatiden och den äldre medeltiden bar männen korta livplagg som nådde på sin höjd till knäna och till de korta plaggen hörde långa byxor. De långa livplaggen av bysantinskt ursprung slog igenom i Mellaneuropa under 1100-talet och kom så småningom också till Norden. Till en början var det bara kungar och furstliga personer som anammade det nya modet, men omkring 1200 hade det slagit igenom i den nordiska herremansklassen. I detta sammanhang citeras ofta kung Sverre när han säger till sina hirdmän, birkebeinarna, att fordom bar de kortare och trängre kjortlar, men hade mer mod i sina hjärtan. Medan den långa dräkten endast bars av de högre klasserna,var

Fig. 68. Petrus Birgersson på lagman Birgers gravmonument i Uppsala domkyrka. 1320-tal. Teckning efter Thordeman. Petrus Birgersson from Birger Persson's sepulchral slab in Uppsala domkyrka. Drawing after Thordeman.

Fig. 69. Den heliga Birgitta på lagman Birgers gravmonument i Uppsala domkyrka. 1320-tal. Teckning efter Thordeman. The future Saint Birgitta (Bridget) from Birger Persson's sepulchral slab in Uppsala cathedral. Drawing after Thordeman.

76

Fig. 70. Under medeltiden var dräkten ofta sammansatt av plagg i olika färger. Om insidan var synlig kunde den vara fodrad med tyg i avvikand färg.
Ur Hardenberg Codex, omkring 1320.

The costume could be put together by garments in different colours. Garments of which the inside was sometimes visible could be lined with different coloured fabric. Hardenberg Codex, c. 1320.

allmogens och de fattigas dräkt i stort sett oförändrad medeltiden igenom.

Under de långa livplaggen var långa byxor onödiga och man inskränkte sig till att använda långa hosor i stället. Modet med långa livplagg fortsatte under hela 1200-talet och in på 1300-talet. Kvinnor bar medeltiden igenom lång dräkt. Under 1200-talet och 1300-talets första hälft liknade mans- och kvinnodräkterna varandra så mycket att det ofta är svårt att i avbildningar skilja dem åt. Kvinnodräkterna var vanligtvis något längre än männens och nådde ända ned till golvet, medan männens nådde till anklarna eller mitt på vaden.

Gravstenen över den heliga Birgittas föräldrar lagman Birger och hans hustru Ingeborg från 1320-talet har några intressanta dräktframställningar. I små nischer längs stenens långsidor framställs barnen. På faderns sida de tre sönerna Petrus, Bengt och Israel och på moderns de fyra döttrarna Ingrid, Margareta, Katarina och längst ned Birgitta. Sönerna bär långärmade, löst sittande kjortlar som slutar just ovanför anklarna, samt en hätta eller kapuschong som ligger löst kring halsen (fig. 68). Döttrarna har fotsida dräkter. Den äldsta dottern Ingrid, överst på stenen, bär kjortel med lång ärm och en ärmlös surkot som hon dragit upp och lagt över vänster arm. Även Katarina är klädd på detta sätt. De övriga två bär långärmade överplagg. Om det endast rör sig om kjortel, eller är en ärmförsedd surkot är svårt att avgöra. För den senare tolkningen talar att en åtsittande ärm skymtar under det övre plagget (fig. 69).

Under medeltiden var dräkten ofta sammansatt av plagg i olika färger (fig. 70). Det var t ex vanligt att man bar ett rött livplagg till en blå mantel. För att ytterligare öka på färgbeståndet kunde de plagg där insidan var synlig, vara fodrade med tyg i avvikande färg. I en text från 1343 omtalas t ex en röd kjortel som var fodrad med vitt kläde. I övrigt omtalas skinnfoder, t ex en kjortel fodrad med mårdskinn eller fårskinn. Dessutom förekom dekorativa bårder av band eller broderier⁷⁾. Redan under 1100-talet uppträdde plagg som var avdelade på mitten i längdriktningen, med ena halvan i en färg och andra i en annan⁸⁾. Att på detta sätt dela plaggen i två hälfter förekommer också under 1200-och 1300-talen, se vidare följande kapitel. Dräktplaggen kunde också göras färggranna genom att de infällda kilarna nedtill på kjolen gjordes i avvikande färger.

För att få bukt med överdrifter och extravaganser på modets område infördes s k överflödsförordningar i de flesta länder i Europa. I Spanien utfärdades 1234 en förordning mot missbruk av siden i dräkterna⁹). Den äldsta nordiska förordningen är från 1269 där de isländska prästerna förbjuds bära tvåfärgade kläder¹⁰). Ytterligare förbud för prästerskapet infördes 1345 och 1359. Jonsbok begränsar bruket av praktkläder genom gradering efter förmögenhet. Påbudet tycks inte ha haft önskad effekt, för 1294 fastställs en bötessumma på 2 öre för överträdelse av lagens bestämmelser. Från danahovet i Helsingborg utgick den första danska överflödsförordningen i mars 1283. I denna heter det

"engen skal bæra klæder skorne udi smaa stykker, uden hele eller tveskifftade" (d v s tvåfärgade). Bara kungen och hans familj fick pryda sina dräkter med guld och silver. Under kung Håkan Magnussons tid i Norge kommer två förordningar, 1314 och 1315, vilka förbjuder extravaganta detaljer i klädedräkten som t ex påsyningsbeslag. Ärkebiskop Eilius statut från 1320 ålade prästerskapet att undvika överflödig lyx i dräkter. Någon motsvarande förordning finns inte från Sverige, men genom Tälje stadga 1345 och därefter i Magnus Eriksssons landslag infördes förbud mot lyx vid bröllop och gästabud.

Vid 1300-talets mitt skedde på kontinenten en stor förändring i modet. Mansdräktens livplagg blev nu så kort att det slutade vid ryggslutet och lämnade benen helt synliga. Plaggen gjordes också åtsittande. De äldre vida livplaggen hade dragits på över huvudet, men de nya snäva plaggen var öppna framtill och försedda med knappar. Att de nya, framtill knäppta, plaggen varit i bruk i Norden från mitten av 1300-talet, visar bl a diplomen, där dräkter med silverknappar ofta nämns fr o m denna tid¹²⁾. Den korta dräkten krävde återigen långa byxor. Till en början var det hosorna som blev långa och fästes vid den korta jackan, men så småningom skedde en hopsmältning av hosorna och underkläderna till långa snäva byxor med eller utan fötter¹³⁾.

Den korta mansdräkten slog inte igenom på en gång och anammades inte heller av alla. I fem påvliga brev från 22 augusti 1367 till framstående personer i Danmark utfärdade påven Urban V tillstånd för de namngivna personerna att välja en själasörjare, som kunde ge syndaförlåtelse på dödsbädden. Emellertid var detta löfte utan kraft och betydelse, om inte de kläder de härefter skulle låta skära och bära som överplagg minst nådde till knäna¹⁴).

I medeltida texter, framförallt testamenten, nämns många olika dräktplagg, t ex kjortel, surkot, tabard, gardekors, kaprun, hosor, capa, mantel, kordhumbla eller tordhumbla och kothardi. Om några av dessa plaggs utseende är vår kunskap obefintlig, om andra finns en del att berätta. I följande kapitel skall de plagg som ingår i Bockstensdräkten behandlas, d v s livplagg, hätta, kappa eller mantel och hosor.

- 1) Falk, 1919. Altwestnordische Kleiderkunde.
- 2) DN X 15.
- 3) Nørlund, 1924.
- 4) Nørlund, 1941, s. 32.
- 5) Falk, 1919, s. 150.
- 6) Hildebrand, H. II, s. 155.
- 7) Kielland, 1926, s. 17, Falk, 1919, s. 155.
- 8) Falk, 1919, s. 206.
- 9) Boucher, 1970, s. 206.
- 10) DI II, 25, 31.
- 11) KLNM.
- 12) Kielland, 1926, s. 25.
- 13) Nørlund, 1924, s. 189.
- 14) DD 3R s. 59f.

Bockstensmannens dräktplagg

Margareta Nockert

Vi ska nu se närmare på de olika plaggen i Bockstensdräkten i jämförelse med andra bevarade plagg, skriftliga uppgifter och avbildningar.

Livplagg

I detta sammanhang tas samtliga livplagg som bevarats på nordiskt område upp till diskussion utom de som skärningsmässigt avviker markant, t ex de framtill öppna plaggen från Herjolfsnes och de med veck eller plisseringar försedda dräktfragmenten från bl a Lödöse och Herjolfsnes¹⁾.

Det finns ett 20-tal mer eller mindre fragmentariska livplagg som är möjliga att typbestämma. Med två undantag är de sydda av ylletyg²⁾. Samtliga är skurna i hela våder som sträcker sig från axel till kjortelfåll och har utökad vidd med kilformade isättningar i olika höjder och antal. Plaggens längd varierar. En del är i det närmaste fotsida, andra slutar mitt på vaden. Några få slutar ovanför knäna. De flesta plaggen har varit försedda med ärmar.

I det föregående kapitlet påpekades svårigheterna med att särskilja de olika plaggen som nämns i de skrivna källorna. Samma problem återkommer när det gäller att närmare identifiera de plagg som bevarats till vår tid.

Kjortel

Kjorteln, på fornsvenska kiurtil eller kyrtill, på franska cotte, var det vanligaste dräktplagget under medeltiden. Den bars av både män och kvinnor. Kjorteln drogs på över huvudet och var försedd med ärmar. Den bars alltid med bälte. Längd, vidd, ärmskärning och halsringning följde modets växlingar. Ärmarna var antingen långa (isl. langermr) eller nådde till armbågen (isl. halfermr). Kvinnokjorteln var alltid längre än manskjorteln. Kjorteln kunde vara prydd med band och ädelstenar vilka placerades omkring halsen och handlederna. I de

svenska och danska testamenten, från och med 1200-talet och in på 1400-talet, som var skrivna på latin, kallas kjorteln tunika och det är också i den antika tunikan som kjorteln har sitt ursprung.

Fram till 1300-talets början var kjorteln ett löst sittande plagg. Den blir sedan snävare upptill och förblir så under resten av medeltiden. I testamenten nämns röda, gröna, blå, grå, vita, bruna och svarta kjortlar. Röda och blå nämns oftast, vilket möjligen kan tolkas som att det var de dyrbaraste färgerna. Kjorteln kunde vara fodrad, antingen med tyg i avvikande färg eller med skinn.

Kjorteln bars alltid över en *skjorta* eller en *särk*. Skjortan har lång ärm, är kortare än särken och kan ha sidoslitsar. Ibland görs skillnad mellan könen, ibland inte. Om det görs skillnad, är särken vanligen det kvinnliga plagget. Den kvinnliga särken var av linne, ofta ärmlös och

urringad.

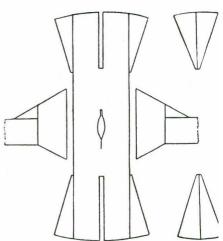
Om plaggen i fråga är av ull, *ullskjorta* eller *ullsärk*, är det fråga om enklare, manliga klädesplagg. Två lårkorta livplagg, enkelt skurna utan axelsömmar och med sprund i sidorna, påträffade i *Guddal*, Norge, kan möjligen vara exempel på ullskjorta³⁾. I *Skjoldehamn*-dräkten ingår ett plagg, det innersta av ylletyg, som möjligen också kan vara en ullskjorta⁴⁾.

Särken finns belagd i ett flertal vikingatida gravar, framför allt från Birka, där både släta och finveckade, plisserade, särkar kan påvisas som innersta klädesplagg i kvinnogravarna⁵⁾. Någon medeltida särk finns inte bevarad. I Viborg, Danmark, har en linneskjorta daterad till 1000-talet påträffats⁶⁾.

Bockstensmannens livplagg stämmer väl in på vad som ovan nämnts vara typiskt för kjorteln, d v s den drogs på över huvudet, hade ärmar, bars närmast skjortan och var försedd med bälte. Bockstenskjorteln

Fig. 71. Kragelundkjorteln. Mönsterritning efter Nørlund. The Kragelund tunic. Pattern drawing after Nørlund.

80

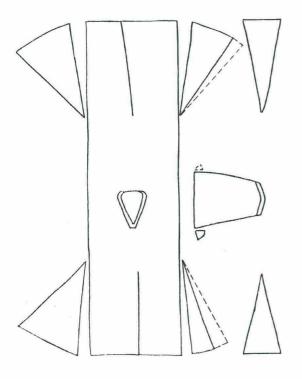

Fig. 72. Skjoldehamnkjorteln. Mönsterritning efter Gjessing. The Skjoldehamn tunic. Pattern drawing after Gjessing.

och ytterliggare två med likartad skärning - från Kragelund och Skjoldehamn - utgör den första gruppen kjortlar som ska behandlas.

Plaggen består av ett huvudstycke, som bildar fram- och bakstycke d v s det finns inga axelsömmar. Kilar har satts in från nederkanten till höfthöjd mitt fram, mitt bak och i sidorna. Ärmringningarna är flacka. Ärmarna är långa, nedåt avsmalnande, utan antydan till kulle och är rakt avskurna nedtill.

Kragelundskjorteln, ett mossfynd från Danmark, nu i Nationalmuseet i Köpenhamn, har två kilar insatta framtill, två baktill och två i vardera sidan, samtliga rynkade upptill mot huvudstycket. Halsringningen är spetsig fram- och baktill samt försedd med ett sju cm långt sprund framtill. Ärmringningar saknas. Ärmarna består av vardera tre delar: en hel överärm med stor vidd och en smal underärm skuren i två delar (fig. 71). Vänsterärmens nederdel är möjligen felaktigt rekonstruerad. Kjorteln är sydd av ett ylletyg i treskaftad kypert. Fyndet har på grund av ett par skor daterats till 1100- eller 1200-talet, men kan vara senare⁷⁾.

Skjoldehamnkjorteln, ett mossfynd från Nordnorge, nu i Tromsö museum, har sammanlagt sju kilar: en fram, en bak, två i höger sida och tre i vänster. Halsringningen är spetsig fram. Ärmarna är skurna i ett stycke med en liten kil under ärmen (fig. 72). Kjorteln har burits med bälte, egentligen ett smalt flätat band. Den är sydd av ett ylletyg i fyrskaftad kypert. Dräkten har daterats till senmedeltiden, knappast tidi-

gare än 1400-talets mitt, på grund av att den "skjorta" som ingår i fyndet har uppstående krage, ett drag som på kontinenten är vanligt först mot 1300-talets slut⁸⁾. En kol-14 datering har emellertid visat att tyget i plagget tillverkats betydligt tidigare⁹⁾.

Bockstensmannens kjortel. beskrivs i detalj på sid. 56.

Skärningen på dessa tre plagg har, eftersom axelsömmar saknas, en mindre god passform. Genom att kilarna inte når över midjehöjd, blir vidden i stort sett den samma över bröst och midja, vilket skapar ett löst sittande plagg. Kjortlarna från Bocksten och Skjoldehamn har burits med bälte och det gäller sannolikt också för Kragelundskjorteln.

Nästa grupp skiljer sig från den föregående genom att plaggen är försedda med axelsömmar och att sidokilarna når upp till ärmhålen. Sidokilarna är smala från ärmhål till midja, varefter de ökar betydligt i bredd. Plagget får på detta sätt en mer markerad differens mellan livoch kjoldel. Det finns tre plagg från Herjolfsnes på Grönland som är skurna på detta sätt¹⁰.

Herjolfsnes nr 39 (D 10581), (fig. 73) som är det bäst bevarade av de grönländska plaggen, har två kilar fram och två bak, två i höger sida och en stor kil med falsk söm i vänster. Bakstycket saknar ärmringning.

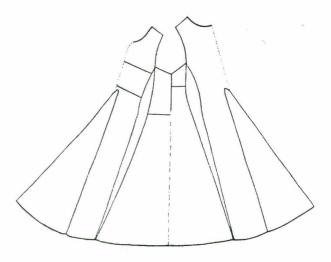

Fig. 73. Herjolfsnes nr 39. Mönsterritning efter Nørlund. Herjolfsnes No. 39. Pattern drawing after Nørlund.

I halsen finns ett 5 cm långt halssprund med två par snörhål. Ärmarna är fragmentariskt bevarade. De är rakt skurna upptill och försedda med kil. Materialet är fyrskaftad yllekypert. Plagget har varit tämligen välsittande i livet och har stor vidd nedtill. Det är kol-14 daterat till 1413-1449¹¹).

Herjolfsnes nr 40 (D 10582) är fragmentarisk. Den har två kilar framtill och två baktill, två kilar i höger sida och en kil med falsk söm i vänster. Ärmringning saknas bak och är endast svagt antydd framtill. Ärmarna saknas nu men har sannolikt funnits eftersom ärmringningarna inte är nedsydda. Materialet är mörkbrun, fyrskaftad yllekypert. Plagget har suttit åt i livet.

Herjolfsnes nr 41 (D 10583), (fig. 74) har två kilar fram och bak, rynkade upptill mot huvudstyckena och fyra kilar i vardera sidan. Ärmarna är skurna i ett stycke med en bakkil, nedtill snäv och knäppt med 15 tättsittande knappar. Materialet är mörkbrun, fyrskaftad yllekypert. Plagget har varit välsittande i livet och har den största vidden nedtill av de bevarade plaggen.

Nr 39 och 40 har sannolikt varit kvinnoplagg, medan nr 41, som är betydligt kortare, varit ett mansplagg.

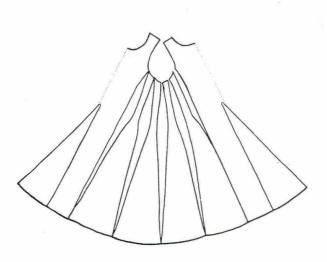

Fig. 74. Herjolfsnes nr 41. Mönsterritning efter Nørlund. Herjolfsnes No. 41. Pattern drawing after Nørlund.

Fig. 75. Herjolfsnes nr 33. Mönsterritning efter Nørlund. Herjolfsnes No. 33. Pattern drawing after Nørlund.

Nästa grupp består av plagg med två rakskurna huvudstycken, framoch bakstycke, hopfogade med axelsöm. Mellan huvudstyckena är sidokilar infogade som tillsammans med huvudstyckena bildar ärmhål. De har lång ärm avsmalnande nedtill, skuren med över- och underdel. Kil under ärmen.

Herjolfsnes nr 33 (D 5674), (fig. 75) har två kilar i vardera sidan. Endast en ärm är bevarad. Den är skuren i två delar. Materialet är fyrskaftad yllekypert.

Enligt Nørlund var Herjolfsnesdräkterna nr 34, 35 och 36 av samma typ. Plaggen var i mycket dåligt skick och kunde inte bevaras. Uppgifterna om dem är otillräckliga för att de ska kunna passas in i gruppen.

De ovan beskrivna kjortlarna kan vara variationer på en typ, kanske med skillnad i kön, ålder eller användningsområde. Det kan också vara fråga om skillnad i datering. Kjortlarna från Kragelund, Skjoldehamn och Bocksten är sannolikt betydligt äldre än Herjolfsneskjortlarna.

Att det finns flera olika slags kjortlar framgår både av de skriftliga dokumenten och bildkonsten. På 1100-talet uppträder kjortlar som är delade i längdriktningen i två lika delar men med olika färger. Detta kallas i den isländska litteraturen för halvskiptan kjortel. På kontinenten benämns samma företeelse mi-parti.

Kung Magnus Erlingsson (1162-1184) hade halv-skiptan kjortel av fint ylletyg, halva vit och halva röd. I Biskopasagorna som omfattar perioden från omkring år 1000 till 1340, nämns en brun och röd kjortel. I Stur-

Fig. 76. Ibland uppträdde plagg som var avdelade på mitten i längdriktningen och med olika färg på de båda halvorna. Garments sometimes occurred which were "particolour" - that is, divided down the middle, with the two halves differently coloured.

lungasagan, som sammanställdes ca 1300, omtalas en röd och grön kjortel. I det svenska diplomatariet nämns år 1331 en halvskiptan kjortel.

I den äldsta nordiska överflödsförordningen från år 1269 förbjöds de isländska prästerna bära tvåfärgade kläder. Att man kunde ha ännu flera färger i samma plagg framgår av norska och danska förordningar från omkring 1300, där man förbjuder mer än två färger.

I ett par danska kyrkor finns kalkmålningar med framställningar av personer i halvskiptan kjortel. Den äldsta är från Slaglille kyrka. En av stiftarna är avbildad på korbågens västsida hållande en kyrkomodell. Han är klädd i en kort tvåfärgad kjortel i rödbrunt och grönt. Målningen är daterad till 1200-1225¹²⁾. Den andra målningen är från Ørslev kyrka och daterad till omkring 1350 (fig. 76). I en rad med

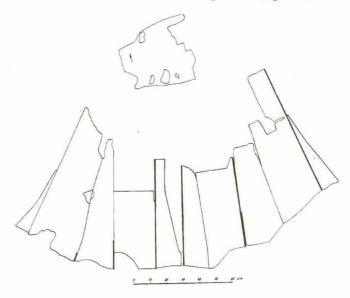
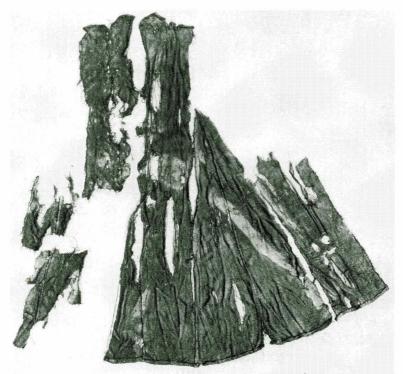

Fig. 77. Halvskiptan kjortel från Söderköping. Mönsterritning efter Nockert.

Mi-parti tunic from Söderköping. Pattern drawing after Nockert.

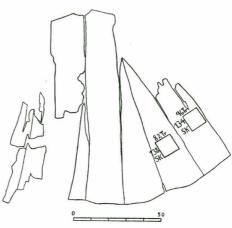

Fig. 78. Rønbjergkjorteln. Mönsterritning efter Hald. The Rönbjerg tunic. Pattern drawing after Hald.

dansande män och kvinnor har ett par av männen halvskiptan kjortel i rött och grönt.

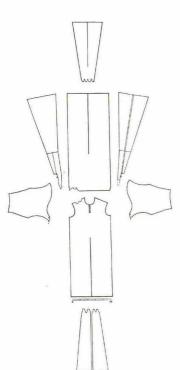
En halvskiptan kjortel från tiden före 1242 påträffades vid utgrävningar i *Söderköping*¹³⁾. Den är sydd av nu brunsvart ylletyg i treskaftad kypert. Ursprungligen har den troligen varit röd och blå. Den är skuren med delat fram- och bakstycke, har två kilar infällda mitt fram respektive mitt bak samt två i vardera sidan. Kjorteln är fragmentarisk. Övre delen av livet saknas, liksom ena ärmen (fig. 77).

Den fragmentariskt bevarade kjorteln från *Rønbjerg* mose i Danmark är skuren med delat framstycke vilket kan betyda att den möjligen också varit halvskiptan¹⁴⁾. Halsringningen är snålt skuren och försedd med ett ganska långt sprund (fig.78).

Kjortlar med öppna slitsar mitt fram och mitt bak förekommer särskilt i samband med tämligen raka plagg för att göra dessa bekvämare att röra sig i, inte minst i samband med ridning. I de isländska texterna kallas de *bladkjortel*. Kjortelbladen kunde fästas upp under bältet och användas som stora fickor eller påsar att bära saker i.

Plaggen har två rakt skurna huvudstycken, fram- och bakstycke, och är hopfogade med axelsöm. Mellan huvudstyckena finns infogade sidokilar som tillsammans med huvudstyckena bildar ärmhål. De infällda kilarna i huvudstycket mitt fram och mitt bak har inte sytts ihop.

Den danska Moselunddräkten (D 5238-39) är det enda exemplet på bladkjortel bland de bevarade medeltidsplaggen, (fig. 79). Kjorteln har

två smala kilar i ena sidan och en bred i andra. Båda sidokilarna är skarvade upptill. Kilarna mitt fram och mitt bak är öppna. Bakstycket, som är något bredare än framstycket, bör ha varit mjukt veckat i förhållande till framstycket. Det är rakskuret upptill och har mycket svaga antydningar till ärmringningar. Ärmarna har markerad kulle, är bredare upptill, något utsvängda vid armbågen och sedan avsmalnande mot handleden. Tyget är en treskaftad yllekypert. Fyndet är genom pollenanalys daterat till yngre järnålder eller medeltid¹⁵. Kjortelns snitt i övrigt, och då speciellt den snåla halsringningen med sprund, tyder på att den sannolikt bör dateras till 1200-talet eller tiden omkring 1200.

Det är osäkert hur tidigt bladkjorteln börjar uppträda i Norden. Vissa mansfigurer på Osebergsbonaderna, liksom på de gotländska bildstenarna, förefaller vara klädda i bladkjortel, men det är möjligt att det också kan vara fråga om byxor av något slag. Säkra belägg finns först senare. På den norska Baldishol-bonaden, daterad till sent 1100-tal eller tidigt 1200-tal, framställs en man klädd i en långärmad, ankellång bladkjortel.

Materialet i kjortlarna är vanligtvis något slags ylletyg, men i samtida texter nämns också skinnkjortlar. De tycks dels ha använts som vinterplagg, dels på sjön. Lammskinnskjortlar nämns liksom fårskinnskjortlar, men några dylika finns inte bevarade.

Surkot

På franska kallas kjorteln cotte och plagget som bars utan på kjorteln surcote. Surkoten omnämns första gången i svenska texter 121516). Den nämns ofta tillsammans med kjortel, mantel eller hätta. Den bars liksom kjorteln av båda könen. Skärningen var i stort sett densamma som för kjorteln, men surkoten kunde vara något kortare och uppslitsad i sidorna så att kjorteln syntes, (jfr fig. 70). Kjorteln bars som tidigare nämnts med bälte. I bältet hängde de saker man behövde bära med sig som kniv, nycklar, penningpung, skrivdon o s v. Med surkot utanpå kjorteln var det omöjligt att nå dessa föremål. Problemet avhjälptes med att man gjorde en öppning i sidosömmen. Denna slits, s k fickslits, var en föregångare till fickan. Fickslitsen i sig förutsätter alltså ett undre plagg med bälte. Den börjar uppträda mot slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet, (fig. 80). Genom att ett plagg är försett med fickslits kan man skilja det från kjorteln. Det finns två olika typer av surkoter, med ärmar (fr. surcote clos) och utan ärmar (fr. surcote ouvert). Det senare plagget utvecklades för kvinnornas del så att ärmringningarna nådde från axeln till höfterna och livet bestod till slut bara av ett smalt band av tyg runt halsen och smala tygband från halsen till kjoldelen mitt fram och mitt bak. Dessa ärmringningar kallas helvetesfönster. Surkoten, liksom kjorteln, kunde vara fodrad med tyg, men också med pälsverk, vilket framgår både av samtida bilder och texter.

Bland Herjolfsnesplaggen finns ett antal surkoter.

Plaggen består av två rakskurna huvudstycken, fram- och bakstycke, hopfogade med axelsömmar. Mellan huvudstyckena finns infogade sidokilar som tillsammans med huvudstyckena bildar ärmhål. Infällda kilar finns till samma höjd i huvudstyckena mitt fram och mitt bak. Halssprund förekommer ibland. Ärmarna är skurna i ett stycke, med kulle, avsmalnande nedåt och rakt avslutade. Fickslitsar förekommer.

Det finns fyra, möjligen fem, slutna surkoter.

Herjolfsnes nr 38 (D 10580), (fig. 81) har två framkilar, en bakkil med falsk söm och fyra kilar i vardera sidan, de bakre bestående av vardera en kil med falsk söm. I främre sidokilarna finns 17 cm långa, langett-erade fickslitsar. Bakstycket saknar ringning för ärmarna. Ärmarna är skurna i ett stycke med svag antydan till kulle. De är mycket snäva nedtill (16 cm), och därför försedda med 11 cm långa sprund. Materialet är fyrskaftad yllekypert. Plagget bör ha varit välsittande i livet och har stor vidd nedtill.

Herjolfsnes nr 42 (D 10584), (fig. 82) har två kilar fram, en kil med falsk söm baktill, två kilar i vänster sida och en kil med falsk söm i höger. Sidokilarna är rakskurna och inte, som Nørlunds ritning visar, svängda. De främre sidokilarna har 16 cm långa fickslitsar skurna i kilarna och inte placerade i sömmen. Dräkten har långa ärmar skurna i ett stycke och med kil baktill intill sömmen. Ärmarna är tämligen snäva och har vid handleden ett 13 cm långt sprund, som troligen har sytts samman när plagget tagits på. Materialet är mörkbrun, fyrskaftad yllekypert.

Fig. 80. Surkot. Observera fickslitsarna. Engelskt gravmonument från omkring 1370. Surcote. English tomb, c. 1370.

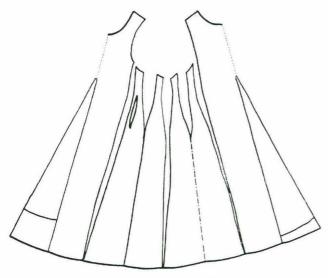

Fig. 81. Herjolfsnes nr 38. Mönsterritning efter Nørlund. Herjolfsnes No. 38. Pattern drawing after Nørlund.

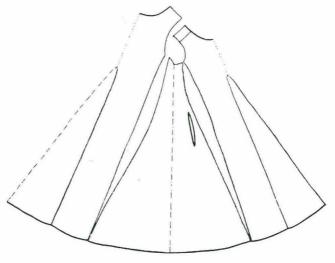

Fig. 82. Herjolfsnes nr 42. Mönsterritning efter Nørlund. Felritad. Sidokilarna skall vara raka. Herjolfsnes No. 42. Pattern drawing after Nørlund. Incorrectly drawn. The side gores should not be curved.

Herjolfsnes nr 43 (D10585),(fig. 83) har två kilar fram- respektive baktill och två kilar i vardera sidan. Fram- och bakkilarna går upp som två separata kilar rynkade mot huvudstycket. I sidsömmarna finns 13 cm långa, högt placerade fickslitsar. Plagget har en tämligen vid halsringning, och ett 18 cm långt halssprund som bör ha hållits samman med ett spänne, eftersom snörhål saknas. Ärmarna, som är fragmentariskt bevarade, har haft kilar baktill. Plagget förefaller ha burits med bälte. Materialet är nu rödbrun, fyrskaftad yllekypert.

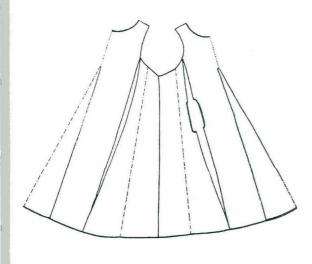

Fig. 83. Herjolfsnes nr 43. Mönsterritning efter Nørlund. Herjolfsnes No. 43. Pattern drawing after Nørlund.

90

Fig. 84. Herjolfsnes nr 45. Mönsterritning efter Nørlund. Felritad. Bakre sidokilen skall ej vara svängd. Herjolfsnes No. 45. Pattern drawing after Nørlund. Incorrectly drawn. The rear side gores should not be curved.

Herjolfsnes nr 45 (D 10587), (fig. 84) har två framkilar och en bakkil med falsk söm. I höger sida finns två stora kilar, vardera med en falsk söm. Vänster sida har en stor kil med tre falska sömmar. I sömmen mellan framstycket och sidokilarna finns 17 cm långa, fint sydda fickslitsar. Ärmarna, som är fragmentariskt bevarade, är skurna i ett stycke med två bakkilar. Materialet är mörkbrun, fyrskaftad yllekypert.

Den s k *Heliga Birgittas mantel* tillhör nu klarisserklostret S. Lucia in Selci i Rom¹⁷⁾. Den inlånades till Statens historiska museum i Stockholm i samband med utställningen "Birgitta och det Heliga landet" 1973/74. Då plagget undersöktes närmare, visade det sig vara sammansatt av dels raka stycken dels kilar vilket inte överensstämmer med skärningen på en medeltida mantel, däremot väl med ett livplagg som skurits av nedanför ärmringningarna. I sömmen mellan framstyckets mittvåd och sidovåder, finns på båda sidor fickslitsar, (fig. 85). "Manteln" är i sitt nuvarande tillstånd 104 cm hög och omkretsen nedtill är 235 cm. Det ursprungliga plagget har sannolikt varit något längre bak

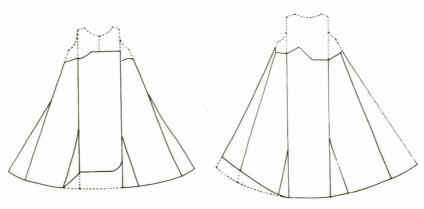
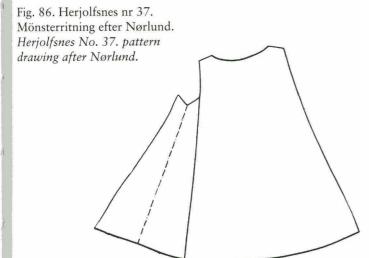

Fig. 85. Heliga Birgittas "mantel". Mönsterritning efter Franzén. St. Bridget's "cloak". Pattern drawing after Franzén.

än fram. Tyget är ett mörkblått kläde, d v s ett valkat och överskuret ylletyg. Manteln har alltså tillverkats av en surkot. Eftersom både ärmar och ärmringningar saknas är det inte möjligt att avgöra om det varit en öppen eller en sluten surkot.

Ett enda plagg har bevarats som med viss säkerhet kan anses vara en

öppen surkot.

Herjolfsnesdräkten nr 37 (D 10579), (fig. 86) har två snedskurna huvudstycken, fram- och bakstycke, hopfogade med axelsömmar. Mellan huvudstyckena finns infogade sidokilar som tillsammans med huvudstycket bildar ärmhål. Ärmar saknas. Ärmringningarna är nedsydda mot avigsidan. Kilarna har falsk söm i båda sidor. Fickslitsar har funnits. Plagget är fragmentariskt bevarat. Materialet är fyrskaftad yllekypert.

Möjligen har Herjolfsnesplagget nr 34 varit av samma typ, men det finns inte bevarat och uppgifterna är för knapphändiga för en säker bestämning.

Om det är riktigt att nr 37 ursprungligen saknat ärmar, vilket är sannolikt eftersom inga övriga plagg med ärmar har nedsydda ärmringningar, bör detta plagg vara en s k öppen surkot (surcote ouvert).

1) Nørlund, 1924, Nockert, 1990, s. 49.

2) Geijer, Franzén & Nockert, 1994 och Fenz, 1993.

3) Vedeler Nilsen, 1992.

4) Gjessing, 1938.

5) Geijer, 1938, Hägg, 1974.

6) Fenz, 1993.

7) Nørlund, 1941, s. 134ff, Hald, 1950, fig. 24 och 401.

8) Gjessing, 1938.

9) Nockert & Possnert, Kol-14 metoden i textilforskningens tjänst. Väntas utkomma under 1998.

10) De angivna numren på Herjolfsnesdräkterna syftar på Nørlunds beteckningar från 1924. Uppgifterna om dräkterna bygger dels på Nørlund, dels på egna iakttagelser vid genomgång av hela materialet på Nationalmuseet i Köpenhamn.

11) Margreta 1. Kalmarunionen 600 år, s. 382.

12) Nørlund, 1944, s. 267.

13) Nockert, 1992, s. 5ff.

14) Hald, 1950, s. 58.

15) Hald, 1950, s. 56.

16) DS I, s 181.

17) Andersson & Franzén, 1975, s 18ff.

Struthätta

Hätta med stort axelslag (*cucullus*) är känd från romartiden på kontinenten (fig. 87)¹⁾. Liknande plagg har troligen funnits också i Norden under förhistorisk tid. En hätta från Orkney-öarna med stort axelslag, nedtill avslutad med två brickvävda bårder och frans, är kol-14 daterad till 250-615 e Kr²⁾. Hättan är skuren i ett stycke med söm på hjässan och på axelslaget mitt fram. Den är till sin konstruktion lik den romerska cucullus (fig. 88).

I svenska testamenten nämns hätta (lat. caputium) första gången 1215 och förekommer sedan ofta under 1200-talet och framför allt 1300-talet³⁾. Den användes av både män och kvinnor. Hättan kunde vara sydd av olika tygsorter och var ofta fodrad. Både siden och skinn nämns. Den förekommer antingen ensam eller tillsammans med t ex kjortel, surkot, tabard eller kappa. Hättan var ett självständigt plagg, men bars tillsammans med andra plagg och ibland kanske sydd av samma slags tyg.

Ordet *kaprun* (fr. chaperon, ty. Kogel, från latinets cucullus eller Kapuze från latinets caputium) för huvudbonad med axelkrage eller axelslag, nämns första gången i Norden i en isländsk text från omkring 1200⁴⁾. Någon större skillnad mellan hätta och kaprun tycks inte ha funnits.

Fig. 87. Romersk bronsfigur iklädd cucullus. Roman bronze figure wearing a cucullus.

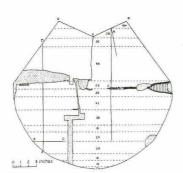

Fig. 88. Hätta från Orkney-öarna. Mönsterritning efter Henshall. Hood from the Orkney Islands. Pattern drawing after Henshall.

1100-talets folkliga hätta hade smal hals och stort axelslag. På 1200-talet börjar hättans bakre del växa till en nedhängande spets. En mera skräddad form av hätta med lång strut blev modern i Frankrike mot slutet av 1200-talet⁵⁾. Avbildningar visar att den bars vid hovet redan 1309. Vid denna tid ingick också hätta med strut i den ensemble av flera dräktplagg som kallades *robe*⁶⁾. Struthättan blev sannolikt aldrig gemene mans plagg. När olika samhällsklasser avbildas tillsammans är struthättan ett klassmärke för de välsituerade. Hättan för folk i allmänhet saknade strut eller hade bara en kort sådan⁷⁾.

De äldsta hättorna hade stort axelslag, vilket betyder att de nådde långt ned på bröstet. Från omkring 1330 minskade axelslaget i längd⁸⁾.

De engelska dräkthistorikerna Willet och Cunnington anser att struthätta med lång eller kort strut var i bruk i England från omkring 1330 %. Den engelska handskriftenThe Lutrell Psalter från omkring 1340 ger många exempel på hättor med lång strut. I danska annaler från omkring år 1307 omtalas att danskarna börjat använda en huvudbonad kallad *kappehætter* som täckte huvud och bröst 10).

Hätta med lång strut blev ett omtyckt modeplagg och struten kom så småningom att bli mycket lång. Synoden i Köln förbjöd 1337 prästerna att använda hättor med extremt långa strutar. Snobbar inom prästerskapet försökte ursäkta den långa struten med att de svepte den om händerna för att inte frysa. Detta argument avvisades emellertid. Biskopen i Skalholt på Island förbjöd 1359 prästerna och diakonerna att bära hättor med strutar som var mer än två fingrar breda och en aln långa¹¹⁾.

Till en början bars hättan som en enkel huva med uppvikt kant runt ansiktet. Den kunde också föras tillbaka och bäras veckad kring halsen. Senare lindade man den långa struten kring huvudet. Detta var början till hättans övergång till mössa. Som mössa togs den på via ansiktsöppningen som rullades upp. Axelslaget och struten snoddes sedan runt som en turban. Omvandlingen från hätta till mössa skedde omkring 1400, möjligen något tidigare.

Förutom Bockstensmannens hätta, finns 17 stycken bevarade från Herjolfsnes på Grönland.

Struthättorna kan delas in i tre grupper efter sin skärning. Bockstensmannens struthätta är ensam i sitt slag (typ I). Den har hättan och strutens överdel skuren i ett stycke. Nacksömmen är formskuren. Axelslaget är stort (längd ca 30 cm) och har snedskuren linje mitt fram och mitt bak med infällda kilar. Den har vid hals och lång strut.

En grupp med fem, möjligen sex, hättor från Herjolfsnes (typ II) liknar Bockstensmannens men har hättan skuren i två lika delar, med formskuren svagt välvd söm över hjässan¹²⁾.

Den struthätta som Nørlund i sin undersökning på grund av strutens utformning betraktar som äldst, *Nr 65*, måste antingen vara felkonstruerad, eller ha sekundär strut (fig. 89). Både strutens ovanligt stora bredd, 12 cm, och hopfogning med hättan gör konstruktionen tvivelaktig. Hättan har infällda kilar i sömmen mitt fram och mitt bak.

Nr 66 (D 10597) har en infälld kil mitt fram placerad med avigsidan utåt (fig. 90).

Nr 67 (D 10598) har liksom den föregående kil endast mitt fram (fig. 91).

Nr 68 (D 10599) är fragmentarisk. Bakkil har inte funnits, men däremot framkil.

Nr 69 är ej bevarad. Enligt Nørlund hade hättan framkil.

Nr 70 (D 10600) är den enda av de bevarade hättorna som är skuren

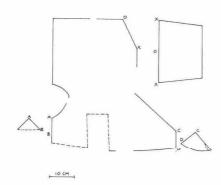
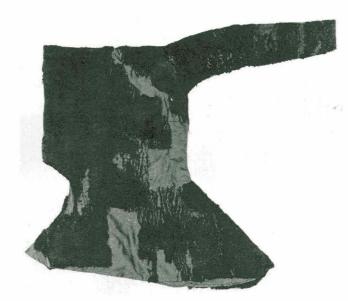

Fig. 89. Struthätta med stort axelslag från Herjolfsnes, nr 65. Mönsterritning: E. Østergård. Lirepipe hood from Herjolfsnes (No. 65). Pattern drawing by E. Østergård.

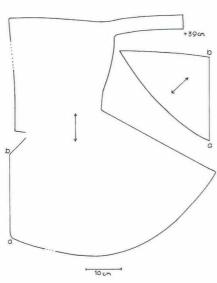

Fig. 90. Herjolfsnes nr 66. Mönsterritning: E. Østergård. Herjolfsnes No. 66. Pattern drawing by E. Østergård.

på helsnedd (fig. 92). Hättan är svagt rundad över hjässan. Struten är skarvad på två ställen: intill hättan och på mitten. Framkilen har liksom på nr 66 placerats med avigsidan utåt. Bakkil saknas.

Huvudskälet till att hättorna delats in i två grupper är att Bockstensmannens hätta genom avsaknad av söm på hjässan förefaller vara något enklare och därav möjligen också något äldre än de grönländska

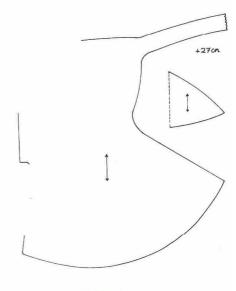

Fig. 91. Herjolfsnes nr 67. Mönsterritning: E. Østergård. Herjolfsnes No. 67. Pattern drawing by E. Østergård.

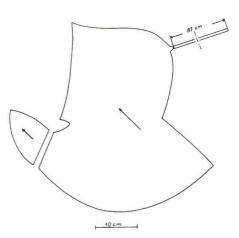

Fig. 92. Herjolfsnes nr 70. Mönsterritning: E Østergård. Herjolfsnes No. 70. Pattern drawing by E. Østergård.

struthättorna. Det kan också vara så enkelt som att tyget inte räckte till skärning på annat sätt.

I den tredje gruppen är hättan i stort sett skuren på samma sätt som de föregående. Skillnaden ligger i utformningen av axelslaget. Det är påfallande kort, har snedskuren nacklinje och en infälld kil på vardera

98

Tabell 3
Struthättor typ I och II (mått i cm)

Тур	Ansikts- öppn. omkr.	Hättans djup	Axelslagets längd	Strut- längd	Strut- bredd	Hals- vidd	Axelslagets vidd nedtill
I Bocksten	70	40	30	90	3,5	65	160
II Herjolfsnes 65	56	36	20		12	58	128
66	60	30	33	60	4	57	126
67	64	28	30	47	4	57	154
68	60	26	20		5		
70		28	23	84	1,4	56	135

Tabell 4
Tygkvaliteter i struthättorna.

Тур		Teknik ¹⁴⁾	Varptr/cm	Inslagstr/cm
I Bocksten		2/1	12Z	88
II Herjolfsnes	65	2/2		
	66	2/2	7Z	11S
	67	2/2	8Z	188
	68	1/1	4Z	18S
	69	-	-	-
	70	2/2	10Z	10S

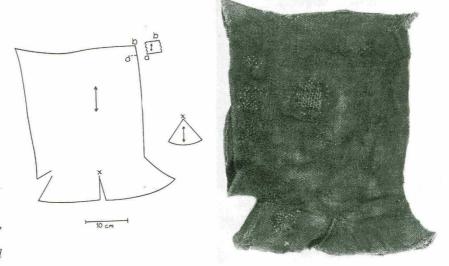

Fig. 93. Struthätta med litet axelslag från Herjolfsnes, nr 79. Mönsterritning: E. Østergård. Liripipe hood with a small shoulder-piece, from Herjolfsnes, no. 79. Pattern drawing by E. Østergård

axeln. Till denna grupp hör 11 hättor från Herjolfsnes. Alla hättor har ursprungligen haft strut, men flertalet saknas nu, (fig. 93). Hättorna har inte undersökts i detalj, eftersom de inte är direkt jämförbara med Bockstensmannens ¹³⁾.

Sentida hättor

I Sunnfjord i Norge har framför allt kvinnorna fram till början av detta sekel använt en hätta med stort axelslag som kallades *køysa* (fig. 94) ¹⁶⁾. Hättan användes utanpå den lokala huvudbonaden som var en typ av bindmössa. Under den sista tiden den var i bruk, användes den framför allt som regnplagg. Hättorna är sammansatta av två symmetriska stycken. Själva hättan är oftast rakt skuren över hjässan, men med kraftigt välvd nacklinje. Halsen är tämligen smal. Axelslaget är stort och i de flesta fallen med isatta kilar på axlarna, men kilisättningar mitt fram och mitt bak förekommer också. På grund av den smala halsen är axelslaget öppet upptill i framsömmen och vanligen försett med hyskor och hakar¹⁶⁾.

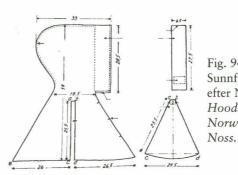

Fig. 94. Hätta, s k køysa, från Sunnfjord, Norge. Mönsterritning efter Noss. Hood (Køysa) from Sunnfjord, Norway. Pattern drawing after

Datering

Bockstensmannens struthätta liknar den grupp bland Grönlandshättorna som Nørlund kallar den äldre gruppen (nr 65-70). Han daterar dem till mitten eller senare hälften av 1300-talet, med undantag av nr 65 som han anser kunna vara från början av 1300-talet. Hättorna med litet axelslag daterar Nørlund till 1300-talets slut¹⁷⁾.

Nørlunds datering av den äldre gruppen är möjligen något sen. Struthättorna var i bruk på kontinenten redan omkring 1300 och det första förbudet mot extremt långa strutar, härrör från 1337. En viktig faktor ur dateringssynpunkt är axelslagets storlek. Omkring 1330 börjar axelslagen minska i längd. Följaktligen bör struthättor med stort axelslag, som Bockstensmannens, kunna dateras till 1300-talets första hälft. Struthättan var ett utpräglat modeplagg. Den har troligen använts i Norden ungefär samtidigt som på kontinenten.

3) DS I, s. 181.

100

¹⁾ Wilson, 1938, Wild, 1969, s. 225.

²⁾ Henshall, 1954, s. 9, Hedges, Housley, Bronk, Ramsey & van Klinken, 1993, s. 155.

4) Falk, 1919, s. 98.

5) Evans, 1952, s. 21.

6) En robe kunde vid denna tid innehålla tre, fyra eller fem plagg. Mot slutet av 1300-talet börjar ordet användas om ett enda plagg, för man eller kvinna, och detta blir regel under 1400-talet.

7) Nørlund, 1924, s. 176.

8) Post, 1939, s. 106c.

9) Willett & Cunnington, 1969, s. 62.

10) Nørlund, 1924, s. 172. En isländsk aln = 48,5 cm.

11) Nørlund, 1924, s. 152.

12) 2/1= 3-skaftad kypert, 2/2= 4-skaftad, liksidig kypert, 1/1= tuskaft.

13) Nørlund, 1924, s. 152.

14) Nørlund, 1924, s. 106f.

15) Noss, 1977, s. 57f.

16) Om sentida hättor se också Svensson 1941.

17) Nørlund, 1924, s. 174.

Kappa/Mantel

I medeltida texter förekommer flera olika benämningar för ytterplagg. Vanligast är *kappa* och *mantel*.

Kappa (fornsvenska kapa, fornisländska kápa, latin cappa) är sannolikt en kortform till latinets caput, huvudbonad. Benämningen syftade sannolikt ursprungligen på någon form av huvudbonad eller ett plagg som också täckte huvudet. Den nuvarande betydelsen i svenskan uppkom sedan hättan skilts från kappan. Kappa och mantel har använts synonymt under medeltiden. I en text nedskriven vid 1300-talets mitt används båda orden samtidigt om samma föremål "kapa eller mantel". I en svensk text från 1293 nämns "mantolkapa"¹⁾. Ursprungligen har kappa sannolikt syftat på det med hätta försedda plagget, medan manteln saknat vidhängande huvudbonad. Kappa nämns första gången i en svensk text 1145 och förekommer sedan ofta under 1200-, 1300- och 1400-talen. Ordet är belagt i Danmark från 900-talets andra hälft genom en runinskrift över Jomsvikingen Sigurdr Svein, som på stenen kallas Kobu-Suain (Kåp-Sven). Det har sannolikt införts till Norden under vikingatiden²⁾.

Kappan kunde under medeltiden vara såväl ett kyrkligt som ett profant plagg. Som kyrkligt plagg var det cappa pluviale, d v s korkåpan, som åsyftades; ett halvcirkelformat, framtill öppet plagg som hängdes över axlarna och hölls samman framtill med en knäppklaff eller ett spänne. Ursprungligen hade detta plagg en kapuschong som hängde ned på ryggen. På 1200-talet har kapuschongen omvandlats till ett trekantigt tygstycke; den nuvarande korkåpans ryggsköld. Korkåpan eller cappa pluviale var, som den latinska benämningen anger, ursprungligen en regnkappa och användes som sådan av romarna, innan den så småningom blev en del av den prästerliga dräkten.

Den profana kappan bars av såväl män som kvinnor. Den nämns ofta i testamenten och andra urkunder i kombination med kjortel och

ibland också med hätta. Kappan kunde vara i olika färger - grått, grönt, vitt, blått, brunt och rött nämns t ex - och den kunde vara fodrad med tyg eller pälsverk som mårdskinn och gråverk (ekorrskinn). Under medeltiden var kappan halvcirkelformad. Den kunde hållas samman antingen med spänne eller band. I den äldre medeltida bildkonsten framställs män och kvinnor iklädda kappor som är sammanhållna med ett band framtill. En typisk modegest är att hålla i bandet. I Birgittas Uppenbarelser står: "taki riddarin mantol alla kapo huars band är sätiande framman for änneno".

Fragment av en halvcirkelformad kappa med knäppöglor i kanten och en snodd som sannolikt använts för att hålla samman kappan påträffades i en kvinnograv från omkring år 1200 i *Leksånds kyrka* ³⁾.

Den enda fullständigt bevarade kappan/manteln från medeltidens Europa är den som tillhört Bockstensmannen. Det i övrigt så rika dräktmaterialet från Grönland innehåller inte något exempel på detta plagg.

Den heliga Birgittas mantel är, som nämnts på s. 91, ett livplagg som skurits av strax nedanför ärmringningarna för att användas som ytterplagg. Den är 104 cm lång och har en omkrets på 235 cm. Manteln har varit hopfäst framtill. I kanterna vid halsen finns knapp och hank i snörmakeriarbete⁴⁾.

En helt annan typ av ytterplagg är de stora rektangulära tygstycken utan tillskärning som användes att svepa om sig vid dåligt väder eller till natten. Ett dylikt plagg är *Den heliga Klaras mantel* i Assisi (d.1263). Den har långsträckt rektangulär form och är sammansatt av tre våder kraftigt ylletyg i treskaftad kypert. Längs framkanten finns två hopfästningsställen. Mantlar av denna typ ses ofta på avbildningar t ex hos den italienska konstnären Giotto. Den bars lagd över huvudet och svept om kroppen⁵⁾.

Den tidigare nämnda dräkten från *Skjoldehamn* i Norge innehåller ett liknande plagg. Det är 260x145 cm stort och sammansatt av två våder rutigt ylletyg vävt i fyrskaftad kypert⁶).

Datering

Som framgått är bevarat jämförelsematerial begränsat. Skriftliga uppgifter ger inte någon nämnvärd ledning beträffande utseende och form. Kappor sammanhållna med band framtill syns ofta på 1200-talsavbildningar, t ex Folkungatumban i Varnhem⁷⁾. Kappor av det slag Bockstensmannen bar, med en eller annan hopfästning på höger axel, är däremot sällsynta i bildkonsten. En av kungarna i en framställning av Heliga tre konungar på ett fönster i Hablingbo kyrka på Gotland, daterat till1340-1350-talet, bär emellertid en kappa av detta slag (fig. 95). Den är till skillnad mot Bockstensmannens pälsfodrad. I den tidigare nämnda engelska The Lutrell Psalter från omkring 1340 finns också några exempel (fig. 96).

Det har i tidigare dräktlitteratur föreslagits att kappan gått ur bruk mot 1200-talets slut. Den skulle bara finnas kvar i den kungliga, cere-

Fig 95. Heliga tre konungar på ett fönster från Hablingbo kyrka på Gotland, 1340-1350-talet. The Three Wise Men in a window from Hablingbo Church, Gotland, 1350s.

moniella dräkten. Nørlund skriver att kappan i den form den uppträtt under äldre medeltid var ett tecken på att man hade en viss ställning. En ofri man bar inte kappa och att ta av sig kappan var ett tecken på ödmjukhet. Det står t ex i den norska Kongespeilet från 1200-talets senare hälft, att en audienssökande skulle ta av sig kappan innan han trädde fram för kungen.

Att kappan skulle ha gått ur bruk mot 1200-talets slut stämmer inte. Kappa eller mantel nämns tämligen ofta i testamenten även senare, men förekommer sparsamt i avbildningar.

¹⁾ DS I, s. 52.

²⁾ Falk, 1919, s. 186

3) Nockert, 1982 s. 146f.

4) Andersson&Franzén, 1975, s. 18f.

5) Grönwoldt, 1979, s. 409.

6) Gjessing, 1938, s. 51.

7) Svanberg, 1968, s 131-145.

Hosor

Hosornas utformning var i hög grad beroende av hur dräkten i övrigt såg ut. Under vikingatid och tidig medeltid, när männen bar korta kjortlar och långa byxor, var hosornas utseende av mindre betydelse och de nådde sällan över knät. Senare, när kjortlarna blev längre, minskade byxorna i längd. När byxorna minskade i längd, blev hosorna längre. Under 900-talet nådde hosorna ungefär till knäna för att 100 år senare nå upp på låret¹⁾.

Hosor av tyg har inte samma elasticitet som stickade. Eftersom de följaktligen måste vara vida för att foten ska gå ner, är det svårt att få dem att sitta slätt runt benen. Man ser ofta på avbildningar hur hosorna ligger veckade runt benen. För att hindra att de tämligen vida hosorna skulle åka ned och lägga sig i veck, bands en rem fast i hosans framkant med en knut. Remmen fästes sedan upptill i byxornas bälte.

När det korta dräktmodet slog igenom vid 1300-talets mitt, var man obenägen att överge de långa hosorna. Den korta dräkten, som blottade benen, krävde snävare och bättre sittande hosor än man haft tidigare. Man fäste dem nu vid dräktens nederkant och för att få hosorna tillräckligt välsittande gjorde man flera fästpunkter.

På nordiskt område, liksom på kontinenten, förekom hosor både med och utan fötter. Hosa med fot tycks uppträda något senare än den fotlösa²⁾. För det mesta verkar hosorna ha varit av ylle. Linne nämns

Fig. 96. Illumination från en engelsk handskrift, Lutrell psaltariet, 1340-talet. T v mantel knäppt på höger axel. Cloak buttoning on the right shoulder, from the Lutrell Psalter (c. 1340).

104